

**Розвиток творчих здібностей, національної
самосвідомості учнів через краєзнавчо-пошукову
роботу з історії та музейні уроки. Методичний посібник**

Сидорчук Н.М., учитель історії
Голубнівської загальноосвітньої
школи І-ІІІ ступенів
Березнівського району

Рецензенти:

Мельничук Л.С., завідувачка РМК комунальної науково-методичної установи «Березнівський районний методичний кабінет» районної ради.

Люблінська В.О., методист з історії відділу освіти Березнівської районної державної адміністрації.

Автор посібника: Сидорчук Н.М., учитель історії Голубнівській загальноосвітньої школи I-III ступенів Березнівського району
Розвиток творчих здібностей, національної самосвідомості учнів через краєзнавчо-пошукову роботу з історії. - Березне.

У посібнику вміщені матеріали з досвіду роботи вчителя, що розкривають оригінальність педагогічних ідей, методів та технологій на уроках історії. На основі досліджень та аналізу учителя підкреслюються значення для виховання учнів пошуково-краєзнавчої роботи та проведення музейних уроків в школі.

Своєю роботою учитель доводить, що історичне краєзнавство допомагає учням пам'ятати багатотисячлітню історію, мудрість народу, його історичний досвід, традиції.

Пропонований посібник стане у пригоді вчителям історії, географії, керівникам історико-краєзнавчих гуртків, методистам, викладачам та студентам педагогічних навчальних закладів.

З М І С Т

1. Вступ.....	4
2.Розвиток творчих здібностей, національної самосвідомості учнів через краєзнавчо-пошукову роботу з історії та музейні уроки.....	13
3.Особливості організації музейно-краєзнавчого уроку.....	23
4.Чинники, що сприяють ефективності музейного уроку.....	24
5.Методичні рекомендації щодо організації і проведення краєзнавчо-музейних уроків.....	26
6.Розробки уроків.....	30
7.Висновки.....	72
8. Література.....	77

Вступ

„Хто не знає своєї минувшини, своєї історії (бо історією зветься оповідання про давніше життя), то як би до смерті зостався дитиною. Так як дитина не знає сказати про себе нічого, - чия вона і звідки, ані про те, що діється і діялося навколо неї – так і чоловік, що не знає нічого про свій край і народ, про його минуле і теперішнє життя, виглядає як та дитина.

**Не личить то чоловікові розумному і розсудному.
Треба знати теперішнє життя свого краю та народу,
а щоб розуміти як воно склалося і як його даліше
вести, доконче треба знати його минушість”
(М.Грушевський. Про старі часи на Україні.**

**Коротка історія України. - К., Акц. т-во
„Обереги”, 1991,ст. 7).**

Сьогодні педагоги шукають нових методів навчання учнів за єдино правильним принципом: навчання із захопленням, навчання із радістю пізнання, навчання з любов'ю до світу, до природи, до історії, до людей.

Учитель повинен навчитися бути для учня не лише предметником, а й практичним психологом, і методистом, що одночасно дарує дитині радість відкриття знань і любові до навчання. Необхідно приймати дитину такою, як вона є, абстрагуючись від її слабкостей і недоліків чи навпаки - розуму та зухвалості. Необхідно навчити учня вірити у свої сили й використовувати свої знання повною мірою, якого б рівня вони не були: початкового, середнього, достатнього чи високого. Успіх у роботі вчителя забезпечується, як правило, не застосуванням окремих успішних прийомів роботи, а розробкою технології навчання. Це передбачає не тільки пошук ефективних форм навчального процесу, але й добір змісту досліджуваного матеріалу. Природно, що педагогічні процеси необхідно розглядати в єдності змісту і форми. [7, с. 6—7].

Актуальність та доречність обраної мною теми зумовлена сучасними тенденціями розвитку музеєзнавства, історії, психології, педагогіки, історичного краєзнавства та інших дисциплін, що сприяють втіленню в

життя прогресивних ідей освіти, виробленню нової методології викладання, побудованої на основі їх взаємодії. Ефективність такої взаємодії не викликає сумнівів, адже в умовах сьогодення розвиток творчих здібностей, національної самосвідомості через краєзнавчо-пошукову роботу з історії музейної педагогіки як наукових та прикладних галузей педагогіки активно розвивається у багатьох країнах світу, удосконалюються її форми і методи роботи з дітьми та молоддю, уточнюється категоріальний апарат.

Метою публікації є аналіз засадничих положень в процесі інтеграції школи і краєзнавчої роботи, музейних досліджень на місцевому, локальному ґрунті, з'ясування різних особливостей їх практичної реалізації та взаємодії із сучасними тенденціями розвитку вітчизняної освіти.

Посібник побудовано навколо ідеї взаємодії краєзнавчо-пошукової роботи музею і школи у контексті створення реального освітнього продукту з розвитку творчих здібностей, національної самосвідомості через краєзнавчо-пошукову роботу з історії та музейної педагогіки. Його підготовка здійснювалась у тісній співпраці вчителів, музейних спеціалістів та методистів з метою пробудження ентузіазму щодо нової, надзвичайно цікавої й корисної справи. Працівники культури і освіти, які втілюватимуть його у життя, усвідомлять потребу в переосмисленні освітніх категорій, у поглибленому вивченні сучасних підходів до навчання й виховання в умовах краєзнавчої роботи серед музейного середовища.

Посібник охоплює історію, інтегрований курс «Мистецтво», музику, образотворче мистецтво, курси «Світова художня культура», «Християнська етика», «Музейну педагогіку», «Краєзнавство». Значення кожного предмета розвивається на основі апробованих на музейній експозиції уроків до конкретних тем, навчальної програми та методичних рекомендацій [3, с. 45—47].

У контексті організації занять відбувалася широка інтеграція й осмислення зв'язків краєзнавства та художньої культури, предметів гуманітарного та художньо-естетичного циклів на основі творчих занять та

дозвіллевої діяльності школярів; застосування особливих форм і методів навчання з розвитку творчих здібностей, національної самосвідомості через краєзнавчо-пошукову роботу з історії та музейної педагогіки, узгоджених з учнями — активними учасниками пошуково-освітнього процесу.

Своєрідним флагманом у пропедевтиці та реалізації ідей посібника є Березнівські ЗОШ I-III ступенів (Голубнівська, Бистрицька, Городищанська, Соснівська, Балашівська, Зірненська та інші) на базі яких працюють творчі майстерні вчителів, митців та науковців, систематично проводяться круглі столи, семінари, конференції, майстер-класи. Це сприяє висвітленню актуальних проблем викладання мистецьких дисциплін, краєзнавчо-пошукової роботи, проведенню щорічних «Педагогічних марафонів» з краєзнавства тощо. Зокрема, «Педагогічні марафони» логічно узгоджуються з новими напрямками музейно-педагогічної та краєзнавчої діяльності та концепціями розвитку історичного середовища м. Березне та району зокрема.

Одним із завдань сучасної освіти є створення умов для формування творчої особистості та розвитку творчих здібностей, національної самосвідомості через краєзнавчо-пошукову роботу з історії. Особливе місце у процесі гуманізації освіти належить художньо-естетичному циклу, який впливає на розвиток емоційно-чуттєвої сфери учня. [8, с. 16—17].

Успішному навчанні школярів історії велику роль відіграє не тільки фахова підготовка вчителя історії, а й його природне обдарування, вчительський талант. Захопити дітей навіть не дуже цікавим матеріалом, активізувати їхнє мислення, довільну і мимовільну увагу, ввести в атмосферу творчості, викликати бажання осягати глибини знань може лише талановитий вчитель.

Переді мною завжди поставало питання: Коли ж учні досягають високого рівня історичних знань? Даючи на нього відповідь, з практики своєї роботи, я побачила, тоді, коли вони усвідомлюють важливість вивченого матеріалу та на практиці можуть застосовувати набуті знання. І все це систематично контролюється і оцінюється вчителем. Тому я, в своїй вчительській практиці,

велику увагу приділяю підвищенню історичної грамотності учнів та впроваджую у глибоке вивчення учнями місцевого краєзнавчого матеріалу через розвиток творчих здібностей та національної самосвідомості в учнів під час музейно – краєзнавчих уроків та пошуково – дослідницької роботи учнів . Вважаю, що у поглибленні історичних знань учнів велике значення має осмислення опрацьованого теоретичного матеріалу, міцне засвоєння хронології та понятійного апарату, різні види пізнавальних завдань, творчість дітей на уроках історії, систематичний, послідовний контроль мене, як вчителя, їхньої навчальної, дослідницької та пошукової діяльності. Неабияку роль, на мою думку, у розвитку ерудиції учнів, формуванні історичного світогляду, відіграє аналіз історичних документів та текстів. Історію не можна знати без глибокого засвоєння джерел. Тому вчитель повинен виховувати у дітей інтерес до книги, до читання історичної літератури, що сприяє розвитку загальної культури і підвищенню загального рівня знань учнів.

Урок, проведений в тому чи іншому класі, повинен бути відповідним чином організованим так, щоб учні одночасно здобували знання, навички, а разом з тим, формували свій характер та світогляд.

Головною метою школи є виховання громадянина, соціально зрілої, працелюбної, творчої особистості. [9, с. 8].

На уроках історії розвивається історичне мислення учнів, яке передбачає загальне розуміння історичного процесу в його різноманітності й суперечливості.

Плідно працюючи на уроках над засвоєнням, наприклад, вивченого матеріалу з історії, учні готуються до свідомої активної участі в суспільному житті держави, усвідомлюють її роль та місце в Європі.

Уроки історії повинні сприяти розвитку історичної свідомості, розумінню завдань, що стоять перед державою і світовою цивілізацією, критичному осмисленню минулого, прогнозуванню майбутнього; осмисленню ролі людини в історії, відповідальності особистості за власні ідеї, усвідомленню учнями права на вибір способу власної поведінки з урахуванням і дотриманням правових і гуманістичних засад.

Кожен урок повинен бути цікавим, корисним і пізнавальним. До уроків історії не можна підходити стандартно. Насамперед, учнів необхідно стимулювати до активної співпраці та постійного пошуку на уроці, якщо вони будуть просто пасивними спостерігачами, то ніякої педагогічної цінності такий урок не дасть. Для того, аби урок був успішним і плідотворним, потрібно чергувати різні типи уроків, форми і методи навчання. Одним з найважливіших завдань даного посібника є розвиток творчих здібностей, національної самосвідомості через краєзнавчо-пошукову роботу з історії та музейної педагогіки, розвиток мислення, пам'яті, творчих здібностей і задатків учнів, які в сукупності забезпечують розумове виховання.

На уроках вчитель повинен старатись навчити учнів самостійно здобувати знання, творчо працювати з різними видами історичних джерел, ведучи власні самостійні пошукові дослідження. В умовах переходу до нової системи оцінювання знань і умінь учнів приділяти увагу на роботу з обдарованими і талановитими дітьми. В кожному класі повинно бути ядро, тобто активні учні, які можуть не лише вчитися, а й займатися пошуково – дослідницькою роботою, учні котрі мають до цього певні здібності, і головне, бажання. [11, с. 17].

Основне завдання моє, як вчителя - підтримати і розвинути здібності та творчі нахили обдарованих учнів. Для цього я намагаюся індивідуально підійти до кожної творчої дитини. Часто на уроках сильним учням даю окремі завдання, вони працюють самостійно. Рекомендую їм прочитати чи опрацювати додаткову літературу по тій чи іншій темі. Практикую написання учнями пошуково – дослідницьких рефератів та повідомлень, часто ці учнівські надбання пошуково-дослідницької роботи використовуємо на конкурсі – захисті МАН. Це допомагає моїм учням у формуванні в учнів навиків пошукової, дослідницької та краєзнавчої роботи. Проводжу індивідуальні заняття, бесіди з обдарованими дітьми, щоб більш глибоко розкрити їм те чи інше проблемне питання.

Намагаюся творчо підходити до кожної теми уроку, використовуючи різні прийоми, форми і методи навчання, виховання учнів та розвитку творчих здібностей, національної самосвідомості через краєзнавчо-пошукову роботу

з історії та музейної педагогіки . Намагаюся прищепити молодому поколінню любов до минулого, історії України та рідного краю. Для поглиблення, активізації навчальної (розумової) діяльності учнів використовую краєзнавчі матеріали: з історії села, Березнівщини, Рівненщини та Полісся.

Для того, щоб урізноманітнити навчальний процес, уникати сірої буденності, я практикую різні типи уроків: комбіновані уроки, лекції, уроки - семінари, уроки - заліки, урок захисту знань, умінь і навичок, уроки – екскурсії, музейні уроки та інші. Для зацікавлення учнів використовую історичні кросворди, ребуси, загадки, проводжу історичні вікторини та конкурси. Це значно стимулює інтерес до предмету.

Неможливо уявити собі школу без творчого вчителя, а вчителя, у свою чергу, без нестандартних, інноваційних уроків. Нестандартні уроки є тією нетрадиційною формою навчання і засвоєння знань, що зробила заявку на реалізацію у вчительській практиці нової педагогічної технології, зокрема, перехід на 12-бальну систему оцінювання. У педагогіці виділяють близько ста двадцяти різновидів нестандартних уроків. У своїй практиці я використовую кілька груп таких уроків:

1. Уроки, засновані на оригінальній організації навчального матеріалу: урок взаємного навчання (учні, працюючи попарно, ставлять одне одному запитання, відповідають на них, оцінюють відповіді одне одного. Потім біля дошки пари працюють перед усім класом. Вчитель клас оцінюють роботу кожної пари. Цю форму уроку можна використовувати, якщо тема добре засвоєна учнями або ж при вивченні нового матеріалу, якщо тема не складна, такі уроки можна проводити і під час тематичної атестації знань учнів); груповий метод навчання.
2. Уроки, що спираються на фантазію (даю творче завдання - скласти кросворди, чайнворди, ребуси, вірші. Завдання може бути груповим або індивідуальним. Тут учні при оформленні роботи спираються на елементи творчості. Іноді гарні роботи учнів можна використовувати як оформлення на уроці, та як роздавальний матеріал).

3. Уроки моделювання історичної ситуації: подорож у минуле, виступ від імені відомого історичного діяча і т. ін. Учням дається завдання: « уявіть, що ви є учасником якої-небудь події ...». Треба описати подію, використовуючи достовірні факти.
4. Уроки, розроблені за аналогією з різними суспільними явищами: прес-конференція, усний журнал, „круглий стіл", урок-диспут, ін.
5. Уроки, що імітують діяльність різних установ і організацій: урок-театр, урок-суд;
6. Уроки з ігровою змагальною основою: конкурс, турнір, брейн-ринги, КВК, урок „Що? Де? Коли?", урок - питань і відповідей, уроки – екскурсії, та ін;
7. Урок роботи з контурними картами з творчими завданнями.
8. Уроки пошуково–дослідницького напрямку.

Значну увагу приділяю позакласній роботі з учнями. Традиційно у школі проводиться тиждень історії, під час якого учні приймають школярі у конкурсах, вікторинах, історичних вечорах.

Товариство "Наукова зміна" започаткувало свою діяльність в 1993 році, в нього входять учні 8-11 класів. Товариство користується в Голубнівській школі неабиякою популярністю. Його члени поставили собі за мету дослідити стародавнє городище, що знаходиться на території села Голубне, науково - обґрунтувати результати дослідження. Вони впродовж кількох років займаються археологічними розкопками. Уже зібрана колекція різноманітних знарядь праці найдавніших людей та велика кількість нуклеусів. Триває робота щодо їх опису. Крім того, юні науковці вивчають історію рідного краю, держави, культури українського народу, взаємини людини з навколишнім середовищем через господарство, побут, національні, місцеві промисли, продовжують збирати різні речі господарського та повсякденного вжитку, фотографії, публікації про Голубне для шкільного музею.

З товариством "Наукова зміна" плідно співпрацюють члени історико-

пошукового гуртка "Краяни". Вони виявили чимало кам'яних знарядь праці найдавніших людей, систематизували їх, дали наукове обґрунтування своїм знахідкам.

Робота у товаристві "Наукова зміна", гуртку "Краяни" дозволила голубнівським школярам випробувати свої сили в науково-дослідницькій та пошуковій роботі уже в складі Малої академії наук, її вихованці мають ряд важливих досліджень, серед яких "Стародавнє городище села Голубне", "Археологічні знахідки на території села Голубне", "Найдавніші крем'яні знаряддя праці далеких пращурів", "Уламки кераміки", "Культура шнурової кераміки", "Кераміка скіфських часів" тощо.

Мала академія наук працює в Голубнівській ЗОШ уже п'ятнадцять років. За цей час її члени здобули чимало перемог на районних, обласних та Всеукраїнських рівнях. Теми наукових робіт над якими працювали учні нашої школи: "Історія села Голубне" (Олена Марчук, 10 клас), "Археологія села Голубне" (Тетяна Климейко, 11 клас), "Стародавнє городище села Голубне" (Вікторія Кокота, 11 клас), "Призабутий обряд весілля" (Оксана Басюк, 10 клас), "Сорочку білу вишиваю шовком" (Косковецька Людмила, 8 клас), «Вишита сорочка – сакральна річ моєї родини» (Косковецька Людмила, 9 клас), «Видатні люди мого села» (Оліферчук Ганна, 8 клас), «Загадкова дорога історії» (Фіяло Тетяна, 10 клас), «Ткацтво – народне ремесло» (Журавель Олена, 9 клас).

Крім захисту досліджень учні школи почали випробовувати себе і на обласних конкурсах юних екскурсоводів – краєзнавців, де неодноразово займали призові місця. На основі історичних досліджень, зібраних учнями було розроблено авторську програму з українознавства, за якою працюємо, починаючи з 5 класу. Окремим її підрозділом є вивчення творчості місцевих майстрів, історичних, архітектурних пам'яток поліського краю. Це розширює і збагачує світогляд школярів, зміцнює їх патріотичні почуття.

Зібраний матеріал ліг в основу музею села Голубне, який працює із 1996 року. Багатими і цікавими є експозиції* "Археологія Голубного" з

підрозділами "Культура шнурової кераміки", "Городоцько-здобицька культура", "Скіфський період", "Народні промисли і ремесла", "Давня і сучасна вишивка", "Розвиток освіти" та інші. Музейні реліквії надихають юних мешканців Голубного на глибоке вивчення історії села, поліського краю, України та її сьогодення. Екскурсоводами в музеї працюють школярі.

РОЗВИТОК ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ, НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОСВІДОМОСТІ УЧНІВ ЧЕРЕЗ КРАЄЗНАВЧО-ПОШУКОВУ РОБОТУ З ІСТОРІЇ ТА МУЗЕЙНІ УРОКИ

Знати історію рідного краю - це обов'язок кожного громадянина, це важливе завдання шкільної освіти. [3, с. 46—47]. Подібне завданнями ставлю перед собою і я, як вчитель історії, і як просто людина.

В українській історії є ще багато питань, мало досліджених, або ж недосліджених зовсім. До кола цих проблемних питань відноситься і історія виникнення і розвитку українських поліських сіл та містечок. Якщо історія великих міст України ще більш-менш зафіксована у письмових джерелах і працях, то по історії сіл інформації на даний час мало. Тому націлюю учнів на дослідницьку роботу по історії рідного краю, пошук інформації про рідне село. Матеріал, добутий учнями під керівництвом учителя завжди має велике практичне значення. Високі почуття „Батьківщина“, „національна гідність“ починаються саме зі знання рідного краю, історії села чи міста, вулиці, домівки, де людина народилася і виросла, де пройшло її дитинство. На схилі років ми найчастіше згадуємо батьківську хату, битий шлях, яким ходили до школи, незайманий ліс за селом. Ї з особливою подякою - тих людей, які ділилися з нами своєю мудрістю, допомагали опанувати непросту науку життя.

Краєзнавство тому і користується такою популярністю і любов'ю в народі, що відгукується на найтонші струни людської душі. Далеко не кожна наука здатна так органічно поєднувати минуле, сучасне й майбутнє, відкривати нове у давно відомому, промовляти до сердець.

Краєзнавство - це цілий арсенал ефективних методів і форм успішної навчально-виховної роботи. Завдяки вивченню, використанню місцевого історичного матеріалу учні мають змогу вийти за межі підручників, відчутти історичні події, осмислити історичні процеси, „доторкнутися“ до історії. Визначальна роль в засвоєнні учнями історичних знань з історії рідного краю належить урокам з історії України [16, с. 171—172].

Навчальні матеріали з історії України передбачають вивчення історії країни з стародавнього часу до наших днів. Це створює можливість для широкого вивчення місцевої історії, використання її фактів у навчальному і виховному процесах.

Важливого значення в умовах модернізації шкільної освіти набуває проблема активізації пізнавальної діяльності учнів, що пояснюється високими темпами розвитку та удосконалення науки і техніки, потребами суспільства мати людей самостійних, вільних від стереотипів. І саме використання краєзнавчого матеріалу на уроках історії є одним із засобів активізації пізнавальної діяльності учнів.

Використання краєзнавчого матеріалу носить комплексний характер - поєднання археологічного, історичного, географічного, літературного та інших напрямків. Воно передбачає необхідність між предметних зв'язків, за допомогою яких активізується пізнавальна діяльність учнів.

Комплексне використання краєзнавчого матеріалу не лише доповнює курс загальної історії своїм змістом, поняттями, фактами, але й створює умови для стимуляції розумової діяльності учнів шляхом постановки перед ними навчально-пізнавальних, зокрема проблемних завдань. У ході уроку в учнів виробляється критичний спосіб мислення, вміння комплексно використовувати знання щодо вирішення пізнавальних завдань уроку, формуються узагальнюючі поняття: соціально-економічні, політичні тощо.

Почуття любові до України, глибока повага до вікових народних традицій - невичерпні джерела духовності, моральності та культури сучасної людини. Знання рідного краю духовно збагачує її, виховує нездоланну відданість Батьківщині, вчить шанувати свій народ та інші народи, що здавна пліч-о-пліч жили й працювали в Україні. [20, с. 6—7].

Саме краєзнавство є безцінною скарбницею збереження історичного досвіду багатьох поколінь, всього того найкращого, що витримало випробування часом у сфері матеріальної й духовної культури. Ця скарбниця є тим своєрідним містком, який з'єднує покоління минулі з поколіннями сучасними й майбутніми.

Значення краєзнавства не обмежується його місцем в історичній науці. Одночасно воно є формою залучення широких кіл громадськості до пізнання історії рідного краю як складової частини багатомістової історії нашої Батьківщини, проявом творчої активності мас, у виявленні, збереженні і примноженні історично-культурної спадщини нашого народу.

Краєзнавчий рух спрямований також на розвиток міжнародних культурних контактів, участь у пошуку та поверненні в Україну пам'яток історії та культури, що опинилися поза її межами.

У час, коли активно формуються нові національно-патріотичні, загальнолюдські ідеали та духовні цінності, необхідно зберегти цей зв'язок між поколіннями, не втратити, не розгубити, не знецінити найкраще, що створено талантом і розумом українського народу.

Одним із поширених засобів активізації пізнавальної діяльності учнів на всіх етапах навчання (сприйняття нового матеріалу, осмислення, повторення, відтворення) є самостійна робота з використанням краєзнавчого матеріалу.

У сучасних умовах важливо послідовно розвивати в учнів уміння самостійно добувати та творчо застосовувати знання, а це можливо лише при оволодінні ними досвідом самостійної творчої діяльності. Досвід творчої діяльності забезпечує готовність до пошуку шляхів вирішення нових проблем, які виникають в умовах нестандартних ситуацій, тобто за відсутності зразка дій (карти, схеми, стенди, графіки, таблиці та ін.), інша краєзнавча література. [17, с. 26—27].

Якщо учні не підготовлені до використання краєзнавчого матеріалу, то він не тільки не зможе стати засобом оволодіння основами науки і активізації пізнавальної діяльності учнів, але й буде об'єктивним гальмом в цій справі.

Для запобігання такого стану речей необхідна організація спеціальної цілеспрямованої діяльності учнів і вчителя, в процесі якої використання краєзнавчого матеріалу проходить три стадії.

На першій і другій стадіях він виступає в якості предмету вивчення; засобу пізнання та формування системи знань під керівництвом вчителя; засобу і методу самостійного пізнання учнів.

На третій стадії краєзнавчий матеріал виступає в якості об'єкту активної продуктивної діяльності учнів. [15, с. 10—11].

Діяльність учнів в процесі самостійної роботи полягає в ознайомленні зі змістом параграфу, фіксуванні основних фактів, понять в конспекті, в доповненні основного матеріалу фактами, поняттями місцевої історії, у встановленні зв'язків місцевого матеріалу із загальноісторичним, виявленні особливостей явищ і подій місцевої історії, а також факторів, які зумовлюють ці особливості.

Велику користь у засвоєнні учнями матеріалу дають історичні екскурсії та музейні уроки. Вони допомагають створити правильне відображення минулого, безпосередньо пов'язати з конкретними історичними речами, пам'ятниками; конкретно, предметно та просто знайомлять з минулим рідного краю, його історією, етнографією і побутом.

Екскурсія та музейні уроки включають три основні етапи: підготовку вчителя і учнів, проведення і підсумок. Перший розпочинаємо із складання перспективного тематичного плану, попереднього вивчення того чи іншого об'єкта та відзначення його мети. Вступні екскурсії чи музейні уроки передують вивченню навчального матеріалу на уроці, дають уявлення про зміст нового предмета, розділу, курсу, наприклад, "Історичне краєзнавство, його суть і мета". Найбільшу результативність дають супровідні екскурсії чи музейні уроки, їх мета: конкретизація, поглиблене вивчення навчального матеріалу на базі речових і писемних історичних пам'яток (або якщо тема містить складний і важливий матеріал). Супровідними їх називають тому, що організовуються паралельно з вивченням теоретичного матеріалу. [20, с. 18].

Так, при плануванні теми „Первіснообщинний лад на території України” слід відвести час для музейних уроків. Підготувавши заздалегідь і вибравши з багатьох експонатів найголовніші, учитель чи екскурсоводи музею проводять в експозиції музею заняття. Залежно від того, коли воно має бути, учитель і буде урок-екскурсію. Якщо на цю тему вже проведено урок у класі, то в музеї можна провести повторювально-узагальнюючу бесіду із залученням музейних експонатів.

Для проведення бесіди можна відібрати такі запитання.

1. Якими були заняття і знаряддя праці первісних людей? Подумайте.
2. Знайдіть і покажіть ці знаряддя серед експонатів.
3. Де на території Березнівщини знаходилися населення первісних людей?
4. Які племена заселяли територію краю?
5. Чому знаряддя праці удосконалювались? Що сприяло появі лука і стріли, глиняного посуду, іншим винаходам?
6. Про що свідчать знахідки монет римського походження?
7. Коли проводились археологічні дослідження Березнівського району?
8. Розкажіть про неолітичну пам'ятку, виявлену на березі річки Случ.
9. Які культури (поселення яких культур) виявлено на території нашого краю?

Таким чином, використання краєзнавчого матеріалу та проведення музейних уроків в навчальній роботі значно підносить рівень знань учнів з історії, наприклад, первісного суспільства, і допомагає їм свідомо засвоїти основне історичне поняття - первіснообщинний лад. Після такої екскурсії багато учнів самі починають розшукувати предмети старовини, досліджувати їх та пробувати писати наукові реферати і захищати їх науково – дослідницький характер

Заклучні екскурсії та музейні уроки результативні за умови їх проведення після вивчення розділу програми з метою узагальнення і систематизації теоретичних знань, поглиблення міжпредметних і внутрішньо предметних зв'язків.

Важливою ділянкою краєзнавчої роботи в школі є факультативні та профільні заняття. Вони хоч і належать до категорії навчальних, однак в основному передбачають широку позакласну і позашкільну діяльність. Краєзнавчі факультативи та профілі об'єднують тих школярів, які прагнуть самостійно одержати знання, поглиблено вивчаючи документальні матеріали місцевих архівів, музеїв, наукову краєзнавчу літературу, беруть участь у експедиціях. [11, с. 17].

За змістом факультативні чи профільні курси поділяються на ті, які повністю ґрунтуються на краєзнавчому матеріалі, та на загально - історичні, з використанням місцевого матеріалу. Перші дають можливість учням одержати систематичні знання з історії краю, в других - краєзнавчий матеріал включається тільки на основі

логічних зв'язків. Вибір факультативу чи профільного курсу з історії краю обумовлюється підготовкою вчителя до його проведення, інтересом учнів до вивчення свого краю, наявністю навчальної бази.

Дослідницька спрямованість у роботі з історії краю є необхідною умовою його успішної діяльності. Тому в роботі краєзнавчого характеру особлива увага приділяється самостійній діяльності учнів.

Все це в кінцевому підсумку приводить до збагачення краєзнавчими знаннями учнів, формує національну свідомість, виховує громадянина України.

Історію рідного села вивчаємо за таким планом:

1. Перша історична згадка про село .
2. Історичні відомості про заснування і назву села.
3. Перші будинки, архітектурні споруди.
4. Як зростала чисельність населення.
5. Умови життя, заняття, національний і соціальний склад населення.
6. Визначні особистості - вихідці з рідного села .

Краєзнавчий матеріал можна повністю використати у школі, на уроках історії, музейних уроках, це буде свого роду доповнення, додаток до підручника, його можна використати не лише на уроках історії а й на уроках народознавства, українознавства, української мови та літератури, географії, художньої культури, етики та ін.

На основі краєзнавчого матеріалу можна написати лекції для населення, які з задоволенням послухають всі жителі рідного села, району тощо. У старших класах з профільним вивченням історії обов'язково більш широко має висвітлюватися історія рідного краю.

Добре організувати використання краєзнавчого матеріалу найкраще зможе той вчитель, який сам захоплюється вивченням історичних пам'яток і вміє зацікавити цим своїх учнів.

Навчальна програма з історії України для середньої школи розрахована також і на засвоєння учнями історії рідного краю. Проведення уроків з історії рідного краю вимагає від учителя постійного творчого пошуку методики викладу

матеріалу в школі. Використання краєзнавчого матеріалу на уроках історії та музейних уроках не тільки не викликає перенавантаження учнів, а навпаки, значно полегшує засвоєння систематичного курсу історії, робить знання учнів більш гнучкими і глибокими. [12, с. 2—4]. Коли вчитель в ході викладу теоретичного матеріалу вклинює приклади, факти місцевої історії, то це поживляє розповідь, учні краще сприймають матеріал. Часто, викладаючи учням незнайомий матеріал, я для порівняння наводжу приклади з історії села, району. Як наслідок, матеріал, який поєднується з використанням краєзнавчого матеріалу, краще залишається в пам'яті учнів.

Вчитель повинен прагнути до того, щоб у результаті систематичного включення краєзнавчого матеріалу в навчальний процес в учнів сформувалась певна система знань про рідний край, про головні етапи його розвитку.

Використання краєзнавчого матеріалу в процесі навчання історії в школі має сприяти:

- розвитку історичної свідомості, розумінню і критичному осмисленню минулого, прогнозуванню майбутнього;
- осмисленню ролі людини(в тому числі і себе) в історії, відповідальності особистості за власні дії, усвідомленню учнями права на вибір способу власної поведінки;
- розвитку системного мислення;
- вихованню громадянської свідомості, честі та гідності в гармонійному поєднанні національних та загальнолюдських цінностей, утвердженню ідеалів гуманізму, демократії, добра та справедливості;
- толерантному, неупередженому сприйманню і доброзичливому ставленню до інших народів, груп та особистостей;
- розвитку творчого мислення, формуванню власної точки зору та критичного ставлення до інформації;
- розкриттю та розвитку творчих здібностей учнів;

- розвитку в учнів інтересу та поваги до історії та культури свого та інших народів, прагненню зберегти та примножити культурну спадщину свого краю.

Методи і форми застосування краєзнавчого матеріалу на уроках історії та музейних уроках можуть бути різноманітними, починаючи від прикладів для поживлення і оживлення матеріалу аж до проведення спеціальних, повністю побудованих на краєзнавчих матеріалах, уроків. Краєзнавчі матеріали можна включити як пункт плану до таких узагальнюючих тем уроків історії України у 7 - 11 класах: „Наш край від найдавніших часів“, „Наш край у XVI-XVIII століттях“(5 кл.), „Наш край у далекому минулому. Перші відомості з історії краю“, „Наш край у XIV-XV ст.“(7 кл.), „Наш край у першій половині XIX ст.“, „Наш край у другій половині XIX ст.“, „Наш край на початку XX ст.“(9 кл.), „Наш край у 1917-1920 рр.“, „Наш край у 20-30-ті роки“(10 клас), „Наш край у роки війни“, „Наш край у 60-80-ті роки“(11 клас).

Більш ґрунтовно зазначені теми можна розглянути в міру потреби на додаткових уроках (уроки резерву), виділених учителю програмою.

Учителеві слід ще на початку навчального року повідомити учнів, що в процесі вивчення курсу історії України вони систематично вивчатимуть і найважливіші події та факти місцевої історії, пам'ятки матеріальної та духовної культури рідного краю, і з перших же уроків почати використовувати краєзнавчий матеріал з показом пам'яток. Це дає хороші результати.

Під час вивчення епохи феодалізму, з метою кращого усвідомлення цього періоду, обов'язково потрібно ознайомити учнів з подіями, які відбувалися на території рідного краю. Для цього доцільне проведення уроку „Наш край у XIV-п.п. XVII ст.“

На закріплення матеріалу по цьому періоду можна провести тематичний вечір, конференцію, диспут, вікторину, конкурс на кращого знавця історії рідного краю.

Я особисто практикую проведення історичних вікторин та конкурсів на кращого знавця місцевої старовини.

Вікторина - це своєрідне змагання, метою якого є виявлення переможців у знанні певної історичної теми, життєвого і творчого шляху того як іншого діяча. Вікторина є одним з важливих засобів поглиблення знань учнів з історії. Вона допомагає учням дізнатися про нове, викликає поглиблений інтерес до певних історичних подій і явищ. Після проведення вікторини я обов'язково підводжу підсумок і переможці вікторини нагороджуються відмінними і добрими оцінками з історії по тій чи іншій темі.

Допомагає в розширенні кругозору учнів, розвиває їх інтерес до предмета, цікава захоплююча гра. Одним з видів гри є кросворд, який можна використати на уроках під час закріплення вивченого матеріалу, або в позаурочний час.

Досить цікаво і корисно для учнів можна організувати тиждень історії рідного краю. В ході його проведення повною мірою можна використати весь наявний краєзнавчий матеріал. Тиждень історії охоплює учнів різних класів, всі школярі якоюсь мірою залучаються до дослідницької, пошукової роботи.

Проведення тижня історії в школі вимагає серйозної наукової підготовки. Плановані заходи повинні враховувати специфіку різних вікових груп учнів, теми повинні виноситись такі, які під силу учням того чи іншого класу. Це дозволить дітям зацікавитись предметом і в майбутньому більш серйозно ставитись до історії.

План

проведення тижня історії рідного краю

1. Ознайомлення з літературою по історії рідного краю(книжкова виставка, огляд-лекція вчителя);
2. Дискусія про виникнення села Голубне, Чи справді Голубному вже 416... , а можливо 1050 ?
3. Історико-літературні читання. Князі Сангушки і Малинські: що вам про них відомо?
4. Музейний урок. Моє село крізь призму століть.
5. Екскурсії до музею історії села Голубне;
6. Вікторина. Чи знаєте ви історію свого села ?

Отже, різноманітність форм і напрямків позакласної краєзнавчої роботи при оптимальному забезпеченні сучасною методикою робить її важливим засобом реалізації оновлення змісту шкільної історичної освіти.

Особливості організації музейно-красознавчого уроку

Кожен урок, що проводиться у музейному середовищі, — це глибоко продуманий крок на шляху формування в учнів здатності до глибокого сприйняття мистецтва. Урок — це збагачення емоційно-естетичного досвіду школярів у ході сприймання «живого мистецтва» (експонатів), духовний розвиток учня, формування мистецьких уявлень, потреби у творчій самореалізації [11, с. 17-18].

Музейний урок дає надзвичайні можливості у царині формування художньо-естетичної культури учнів, оскільки сприяє створенню відповідної атмосфери спілкування з «живим мистецтвом», реалізації інтегрованих підходів у ході вивчення певних тем, збагаченню емоційно-естетичного досвіду школярів, формуванню культури поведінки у музеї.

Музейні експонати впливають водночас на інтелектуальні й емоційні процеси розвитку дитини, а кожна експозиція є своєрідним транслятором через предмети знань, навичок, суджень, оцінок і почуттів, сприяючи формуванню особистісного ставлення дитини до цінностей культурної спадщини, її естетичному вихованню та розвитку креативного мислення.

Музейне заняття базується на демократичних засадах, адже проводиться разом з учнями, а не для них, що передбачає активну й творчу співпрацю. Учні отримують задоволення від спілкування з «живими» творами мистецтва, вчать мислити, слухати, спостерігати й вести діалог, послуговуючись мистецькою термінологією тощо. У цьому процесі визначальну роль відіграє творча співпраця вчителя і музейного співробітника, які володіють елементами педагогічної техніки в управлінні діяльністю учнів у ході їхнього розвитку, виховання й навчання.

Чинники, що сприяють ефективності музейно-краєзнавчого уроку

Від яких чинників залежатиме ефективність та успішність музейного заняття? На мою думку, це:

- творча взаємодія вчителя і музейного працівника;
- безпосередня зацікавленість учителя в комунікації з музейним середовищем;
- глибокі знання з педагогіки та психології;
- чітке планування й підготовка уроку;
- тісна співпраця з адміністрацією школи.

Процес викладання у музеї передбачає пошук різноманітних зв'язків, паралелей, аналогій між видами мистецтва. Такі уроки ґрунтуються на принципах особистісно орієнтованого і розвивального навчання, сприяють ефективному засвоєнню учнями культурно-мистецької спадщини, формують національну свідомість, стимулюють зацікавленість видатними особистостями та творчими постатями.

Урахування вищерозглянутих принципів дає змогу ефективно розв'язувати такі завдання:

- запровадження інтегративних підходів під час вивчення різних навчальних тем (на основі інтеграції між предметами: українська і зарубіжна літератури, історія, географія, краєзнавство, християнська етика, образотворче та музичне мистецтво, художня культура);
- стимулювання пізнавальної активності учнів засобами творчості;
- здійснення позитивного впливу на розвиток емоційно-чуттєвої сфери учнів;
- сприяння засвоєнню школярами норм поведінки у музеї;
- розвиток в учнів уміння вести мистецький діалог, аналізувати різноманітні твори мистецтва;
- стимулювання вихованців до своєрідного «занурення» в історію культурних цінностей, що зберігаються у музеях;

- прищеплення їм шанобливого ставлення до митців.

Структура уроку, що проводиться у музеї, обов'язково повинна урахувати елементи інтерактивності, що виявляється на кожному його етапі: у процесі пояснення, узагальнення, систематизації й закріплення навчального матеріалу лід час підбиття підсумків та повідомлення домашнього завдання. Зокрема, на стадії пояснення нового матеріалу вчитель взаємодіє з музейним працівником, почергово викладаючи основний зміст теми з позицій базових знань та їх втілення в експозиції музею.

Учитель також може залучати учнів-експертів, які заздалегідь опрацьовують матеріал з теми музейного уроку з метою пояснення його матеріалу однокласникам. На наступному етапі відбувається діалог музейного працівника з учнями, які активно залучаються до діяльності: проводять пошукову роботу, виконують практичні завдання, обговорюють спільні навчальні проблеми.

Під час підбиття підсумку уроку учні проговорюють свої «музейні здобутки» та одержують нескладні практичні завдання для самостійного виконання, які обов'язково повинні мати творчий, ненав'язливий характер.

Інтерактивна взаємодія у музеї та інтегрований зміст уроків є найкращим підґрунтям для:

- формування загальнокультурної компетенції (розвиток культури почуттів та креативності учнів);

- опанування вміннями та навичками практичного застосування термінології.

Методичні рекомендації щодо організації і проведення краснавчо - музейних уроків

У цьому сенсі доречними можуть бути поради для вчителів та музейних працівників, які стосуються різних аспектів організації та проведення музейних занять. Передусім це:

- тісна співпраця учителя і музейного співпрацівника, що передбачає обов'язкову попередню підготовку уроку, досягнення взаєморозуміння у питаннях методики й дидактики);

- відбір експонатів до теми згідно з принципом вікової диференціації (у 5—6 класах діти здатні сприймати в середньому 6—9 експонатів);

- оптимальне визначення типу й моделі уроку, відповідних обраній структурі;

- дотримання часових меж уроку (у 5-му класі урок має тривати 35 хвилин, у 6-му — 35— 40, зважаючи на особливості емоційного впливу мистецтва на дітей);

- лаконічний, доступний та емоційний виклад матеріалу уроку для учнів (акцент на розповідь про експонати);

- розроблення додаткових засобів навчання (буклетів, карт, тестів, кросвордів тощо), які використовуються на уроці;

- придбання для учнів планшеток і записничків, які вони використовують під час уроку та в процесі підготовки домашнього завдання;

- обов'язковість визначення домашнього завдання на музейному уроці в будь-якій формі;

- диференційний підхід до різних класів;

- підтримка й допомога батьківської ради кожного класу в організаційних моментах;

- дотримання учнями правил поведінки у музеї;

- самооцінка та аналіз проведеного уроку, виявлення його сильних і слабких моментів.

Важливим завданням музею як культурно-освітнього центру є ознайомлення молоді з матеріальною і духовною спадщиною народу, адже процеси модернізації шкільної історичної освіти в Україні спрямовані на формування активного громадянина, національносвідомої особистості, усебічно розвинутої людини. [13, с. 53].

Загальна освіченість та уміння творчо застосовувати свої знання є запорукою успішності у житті, коли людина здатна самотійно формувати власні думки на основі побаченого, зіставлення різних фактів і поглядів. Не-оціненну допомогу в цьому надає вивчення історії, яка вчить мислити розсудливо, критично, формує знання про минуле, сприяє виробленню певних компетентностей для розв'язання життєвих ситуацій.

У музейному просторі уроки з історії набувають особливого значення, оскільки дають змогу реалізувати численні міждисциплінарні зв'язки між різними предметами, вчать аналізувати, узагальнювати, розмірковувати, спостерігати, спілкуватися між собою, шукати й знаходити необхідну інформацію та розв'язувати навчальні проблеми.

Здебільшого такі уроки передбачають застосування спеціальних музейно-педагогічних прийомів — контрасту, занурення, навіювання, порівняння, цитування, руху, локалізації, показу та ін.

Уроки історії, проведені у музеї, вирізняються можливістю застосування великого арсеналу методів і прийомів, адже критерієм оцінювання навчальної діяльності учнів є уміння аналізувати та узагальнювати матеріал, самотійно здобувати знання, проводити пошуково-дослідницьку роботу. Це створює атмосферу зацікавленості, небайдужості до матеріалу.

Не менш важливим є безпосереднє й вільне спілкування музейних працівників з дітьми, яке повинно мати демократичний характер, відображати прагнення до комунікативної взаємодії та збагачення внутрішнього світу вихованців. Поза сумнівом, це передбачає тісну співпрацю з учителями й застосування елементів педагогічної майстерності —

культури мовлення, педагогічної техніки, педагогічної тактовності, методичної майстерності, різних педагогічних методів. [10, с. 6—7].

Відповідний підхід і ретельна підготовка до уроку в музеї створює виключно сприятливу атмосферу для пізнання нового, поглиблення й закріплення знань. Передусім учні можуть ознайомитися з великою кількістю речей, про які раніше могли лише чути, але не замислювалися над їх походженням, бачити втілення в експонатах багатьох культурних традицій, повсякденне життя минулих поколінь.

Музейна освіта може розумітися як просвітницька діяльність у музеї, що активно сприяє процесу виховання особистості, її результати мають сприяти формуванню нового способу мислення, відходу від авторитарних принципів та підвищенню мотивації до навчальної діяльності, що відповідає сучасним тенденціям розвитку творчих здібностей та національної самосвідомості школярів [3, с. 46—47].

Втілення ідей нашої спільної справи дасть змогу створити унікальне коло професійного спілкування, колектив однодумців, що підтримує різноманітні творчі задуми. Звичайно, можна відзначити різний рівень професіоналізму вчителів і музейних працівників, з яких він складається, але цінним тут є насамперед власне бачення кожним із нас перспектив розвитку музейної освіти, музейної педагогіки.

Отже, посібник є спробою нового осмислення музейно - краєзнавчої роботи як універсального засобу навчання й виховання, актуального для викладання предметів суспільно-гуманітарного та художньо-естетичного циклів, що:

- сприяє розвиткові й формуванню нових якостей людини в умовах сучасних освітніх викликів;
- значно розширює сферу її повсякденних зацікавлень;
- уможлиблює діалог з історією, мистецтвом, музикою;
- стимулює до проведення дозвілля з користю;
- заохочує до пізнання нового.

Наш досвід має важливу суттєву відмінність, що вирізняє його з-поміж інших подібних досвідів. Він пропонується реалізуватися у наскрізний спосіб: від 5—6 до 10—11 класів. Така цілеспрямованість дає змогу врахувати різноманітні аспекти, пов'язані із сучасними тенденціями розвитку вітчизняної освіти, зокрема:

- перехід до дослідницько-пошукової роботи, розвитку творчих здібностей та розвивального навчання;
- гуманізацію навчально-виховного процесу;
- зростання міждисциплінарної інтеграції з освітою у різних галузях знань;
- застосування інтерактивних дидактичних методів та прийомів;
- взаємодію академічної й неформальної освіти.

8 клас

Тема. Розвиток українського мистецтва в XVI — на початку XVII ст.

Мета: охарактеризувати стан розвитку української архітектури, образотворчого та ужиткового мистецтва в XVI — на початку XVII ст.; розвивати в учнів уміння на основі джерел інформації визначати характерні ознаки розвитку українського мистецтва, на конкретних прикладах матеріальної та духовної культури визначати характерні риси українського народу; на основі пам'яток української культури виховувати в учнів національно-патріотичні та естетичні почуття.

Основні поняття: «кам'яниця», «іконопис», «іконостас», «книжкова мініатюра», «гравюра».

Обладнання: картки з текстовими та візуальними історичними джерелами, портрети діячів культури.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань.

Очікувані результати

Після цього уроку учні зможуть:

- характеризувати розвиток української архітектури, образотворчого та ужиткового мистецтва XVI — початку XVII ст.;
- називати імена діячів культури та назви їхніх творів;
- розпізнавати та описувати видатні культурні пам'ятки;
- на конкретних прикладах матеріальної та духовної культури розкривати характерні риси українського народу;
- визначати характерні ознаки розвитку українського мистецтва.

ХІД УРОКУ

I. Актуалізація опорних знань учнів

Історичний диктант

1. У кінці XVI ст. українські землі входили до складу таких держав: _____, _____ та _____.
2. У цей період формується новий стан українського суспільства — _____.
3. Тяжкий національний гніт, зростаюча загроза ополячення й окатоличення, складне становище Української православної церкви, спустошливі напади турків та татар _____ впливали на розвиток української культури.
4. У побуті для написання судових та урядових документів, полемічних та ораторських творів, поезій,* літописів використовувалася _____ мова, а церковні ж книжки писалися _____ мовою.
5. Першою відомою книгою Святого Письма, що була написана тогочасною народною мовою, стало _____.
6. Реформаційний рух зумовив появу в Україні _____ та _____ шкіл.
7. Найбільш відомими православними навчальними закладами тогочасної України були _____ та _____.
8. Засновником Острозької академії був _____. Це був перший _____ навчальний заклад на території України.
9. У 1574 р. з'явилися перші друковані в Україні книги — _____ і _____.
10. Найбільш досконалим виданням І. Федорова стала надрукована у 1581 р. церковнослов'янською мовою _____.
11. Історичні твори, в яких з позиції середньовічного світогляду описані події за роками, називаються — _____.
12. До середини XVII ст. на українських землях у різний час діяло _____ друкарень.

II. Мотивація навчальної діяльності

Після виконання тестових завдань діти дають усно відповідь на запитання.

1. В яких умовах розвивалася українська культура другої половини XVI ст.?
2. Які чинники мали значний вплив на її розвиток?
3. Пригадайте основні досягнення української освіти, книгодрукування та літописання.
4. Чи можна стверджувати, що в даний період українська культура переживала період піднесення?

Учитель. Сьогодні на уроці ми продовжимо розмову про стан української культури XVI — початку XVII ст.

III. Сприйняття та усвідомлення навчального матеріалу

Діти об'єднуються в дві групи під керівництвом учнів-консультантів.

1-а група. Користуючись підручником, опрацювати питання «Розвиток архітектури та містобудування».

2-а група — «Розвиток скульптури та живопису».

Кожна з двох груп ділиться на малі групи, яким пропонується опрацювати візуальні джерела інформації. (У разі їх відсутності у підручнику вони готуються як роздавальний матеріал.) На виконання цих завдань учням відводиться 5—6 хвилин.

Матеріали до уроку (використовуються вчителем для доповнення відповідей учнів)

Архітектура й містобудування

Головним напрямком в розвитку архітектури XVI ст. залишається будівництво оборонних споруд. Це пояснювалося рядом причин:

- а) існувала постійна загроза несподіваних нападів турків та татар;
- б) часті війни, які доводилося вести українському населенню;
- в) активне проникнення іноземних держав на українські землі.

За таких умов ознак оборонної архітектури набували навіть церковні споруди. Майже в усіх містах і містечках зводилися фортеці, які називалися замками. Більшість українських замків були дерев'яними, в тому числі й Київський. Їх оточували земляними валами, всередині яких були дерев'яні зруби. Поверх валу будували зрубні стіни. Замки мали високі вежі з бійницями в кілька ярусів. Перед валом викопувався глибокий рів. Якщо дозволяли природні умови, то він заповнювався водою. Єдиним шляхом до замку були ворота з підйомним мостом.

Міцнішими порівняно з дерев'яними фортецями були кам'яні замки. Вони, зокрема, існували в Кременці, Луцьку, Кам'янці-Подільському, Львові. Добре укріпленими фортецями були монастирі.

Ще один напрямок в розвитку архітектури — будівництво культових споруд. Вони, як уже зазначалося, також мали вигляд оборонних споруд. Великі монастирі нагадували справжні фортеці з міцними мурами або навіть з вежами-бастіонами (наприклад, Троїцький монастир у Межиріччі поблизу Острогу, Успенський Почаївський монастир). До оборони пристосовувалися окремі храми — церкви та собори, що мали ознаки фортеці: товсті стіни, маленькі віконця, башти тощо.

На містобудування XVI ст. мала вплив культура європейського Відродження, особливо в містах Західної України. Дуже часто проекти забудови українських міст замовлялися архітекторам з Європи. І тоді в роботі ці майстри поєднували європейські ідеї з місцевими традиціями.

Унікальним зразком такого поєднання є львівські споруди: каплиця Боїмів та Кампіанів, будинок Корнякта, Чорна кам'яниця, Успенська церква, каплиця Трьох Святителів, вежа Корнякта та ін. Характерними ознаками цих архітектурних споруд є: розкішне різьблення, художні рослинні орнаменти, поєднання релігійних та реалістичних зображень — все це елементи ренесансного архітектурного стилю. Відомими архітекторами цього періоду були: Петро Красовський, Павло Римлянин, Войтех Капинос, Амброджо Прихильний, Петро Барбон та ін.

Скульптура та живопис

Великі зрушення відбувалися й у розвиткові скульптури. Важливим досягненням стала поява монументальної скульптури. У більшості випадків скульптурні зображення застосовували для оздоблення архітектурних споруд. Наприклад, львівські споруди Чорної кам'яниці, будинку Корнякта, каплиці Трьох святих, Успенської церкви прикрашали скульптурними рельєфами та пишним різьбленням. Мають скульптурні різьблення і львівські каплиці — Кампіанівта Боїмів.

Основними видами живопису в Україні були церковний настінний розпис — фреска та іконопис. Їхніми основними темами були Страшний Суд, Різдво Христове, Успіння Богородиці. Але у цей період в іконописі з'являються нові ознаки, зокрема багатьом іконам того часу притаманне відображення реального світу. Наприклад, на іконах Преображення із Яблунева та Воскресіння з Рави-Руської поряд з релігійними сюжетами присутні зображення природи: гір зі струнками смереками та синіми схилами. Дедалі частіше зображення на релігійних образах набували портретних рис. Великої майстерності досягли українські митці у створенні іконостасів, хоча це вимагало великого таланту й неабиякої майстерності, адже в них поєднувалися живопис, архітектура й декоративне різьблення. При виготовленні іконостасів майстри часто поєднували ідеї Ренесансу із самобутніми українськими властивостями. До шедеврів українського мистецтва належить іконостас львівської Успенської церкви. Ікони для нього малювали видатні львівські художники Федір Сенькович та Микола Петрахович.

На фресках також поряд із релігійними мотивами з'явилися побутові деталі, зображення сучасників — церковних ієрархів.

Крім церковного, розвивався й світський живопис. Світське малярство набувало ознак реалістичного мистецтва. За тієї доби з'явилися портрет, історичний, батальний живопис, пейзаж. Особливого поширення набуває портретний жанр. У цей час були написані портрети князя Костянтина

Острозького, львівського купця Костянтина Корнякта, руського воєводи Яна Даниловича. Талановитим художником-портретистом був Микола Петрахович зі Львова.

Високого рівня розвитку досягла мініатюра — виконані фарбами зображення, що прикрашали рукописні книги. Особливою майстерністю вирізняються мініатюри Пересопницького Євангелія (1556—1561), на яких зображено чотирьох євангелістів. Із кінця XVI ст. у мініатюрах поєднувалися плетінчастий і рослинний орнаменти (візерунки), що спиралися на народні мотиви.

З розвитком книгодрукування в художньому оформленні книг почала використовуватися гравюра. Так називається зроблений на папері відбиток із зображення, яке вигравіруване на дошці. Сюжети для гравюр бралися з Євангелія. Високою майстерністю відзначалися також гравюри «Апостола» та Острозької Біблії.

Своїми гравюрами уславилася друкарня Києво-Печерського монастиря. Світська гравюра з'явилася пізніше — на початку XVII ст.

Робота в групах

1-а група

1-а підгрупа. Працює з ілюстраціями «Луцький замок», «Кам'янець-Подільська фортеця», «Мури замку в Бережанах».

Запитання

1. Чому в даний період масштабності набуло будівництво оборонних споруд?
2. Які регіони України мали найбільшу кількість оборонних споруд? Чому саме вони?

2-а підгрупа. Працює із ілюстраціями «Троїцький монастир під Острогом», «Покровська церква в Сутківцях».

Завдання

Використовуючи дані ілюстрації, визначте, який вигляд мали тогочасні

церкви та монастирі. Чому?

3-я підгрупа. Працює з ілюстраціями «Кам'яниці площі Ринок у Львові», «Будинок Корнякта у Львові», «Аркада-лоджія будинку Корнякта».

Запитання

1. Що таке кам'яниця?
2. Розглянувши дані ілюстрації, визначте, які ознаки доби Відродження втілено у спорудах західноукраїнських міст.

2-а група

1-а підгрупа. Працює з ілюстраціями «Скульптура фасаду каплиці Боїмів у Львові», «Надгробок київського воєводи Адама Киселя».

Запитання

1. У чому полягали особливості розвитку української скульптури в другій половині XVI — на початку XVII ст.?

2-а підгрупа. Працює з ілюстраціями «Титульний аркуш Острозької Біблії», «Мініатюра з Пересопницького Євангелія», «Портрет Костянтина Корнякта», «В'їзд Ісуса Христа до Єрусалима» з іконостаса П'ятницької церкви у Львові.

Завдання

1. На основі даних ілюстрацій визначте, які види живопису розвивались в Україні в даний період.
2. Охарактеризуйте коротко кожен з них.

IV. Узагальнення та систематизація знань

Наприкінці уроку учні ще раз називають основні досягнення української архітектури, скульптури, живопису

V. Домашнє завдання

1. Опрацювати відповідний матеріал за підручником.
2. Визначити, які пам'ятки культури даного періоду були створені на території вашого краю.

Брейн-ринг «Я знаю тільки одну науку – науку історію»

Мета: Пробудити в учнів інтерес до історії на формування в них позитивної мотивації навчальної діяльності з даного предмета. Учасники гри: дві команди в складі 5-7 осіб.

Умови гри: ведучий повідомляє зміст питання. Командам на обдумування відповіді відводиться 30 секунд. Право відповідати надається тій команді, яка першою повідомила про свою готовність відповідати дзвінком. Якщо дзвінок команда подає до закінчення повідомлення змісту питання ведучим, вона позбавляється права відповідати. Гра проводиться в три тури по 15 запитань кожен. Переможцем є команда, яка перемогла в 2 турах. Правильна відповідь на питання оцінюється 1 балом. Переможцем туру є команда, яка дала більше правильних відповідей.

I тур

1. Стародавні греки називали її Борисфеном, римляни – Данапарис, турки – Узу. Як ця річка називається зараз? (Дніпро)
2. У якій європейській державі немає Конституції? (У Великобританії)
3. У якому місті, крім Києва, є вулиця Хрещатик? (У Черкасах)
4. Яке плодове дерево стародавні шумери називали «деревом життя»? (Фінікову пальму)
5. Яка офіційна назва Англії? (Сполучене Королівство Великобританії і Північної Ірландії)
6. Як у Стародавньому Римі називали свято на честь перемоги? (Тріумф)
7. Яким чином рекламували свої товари середньовічні майстри? (Вивішували їх біля входу до майстерні)

8. Як історично називають групу країн, розташованих на кордоні Європи, Азії та Африки? (Близький Схід)

9. Стамбул, Константинополь, Візантія, Царгород. Що об'єднує ці міста? (Це назва одного міста)

10. Стародавні греки-переселенці дали цьому півострову назву, яка в перекладі означає «країна телят». Грецька назва півострова стала назвою сучасної європейської держави. Якої? (Італії)

11. Чим прославився єгипетський фараон Тутанхамон? (Багатством своєї гробниці)

12. Людей вражали їхні велетенські розміри. Араби навіть склали приказку, останнє слово якої ви маєте назвати: «Усе на світі боїться часу, а час боїться ...» (Пірамід)

13. У ході розкопок палацу одного з фараонів Стародавнього Єгипту археологи знайшли приміщення з написом біля входу: «Аптека душі». Що знаходилось у приміщенні? (Бібліотека)

14. Яка приправа в Англії У XII столітті цінувалася дорожче, ніж золото? (Перець)

15. Про неї кажуть: вона приходить з роками. Назвіть її. (Мудрість)

II тур

1. У якому місті з'явився перший телефонний зв'язок в Україні? (В Одесі у 1882 році)

2. Хто є автором слів: «Світ ловив мене – і не впіймав»? (Г.С.Сковорода)

3. Кому належить афоризм: «Я знаю, що нічого не знаю»? (Сократу)

4. У якій стародавній державі мати виряджала на війну сина зі словами: «З ним або на ньому»? (У Спарті, даючи щит)
5. Чому поклала початок подія, яка відбулася у Греції у 776 році до н.е.? (Олімпійським іграм)
6. Як називають учнів Христа? (Апостолами)
7. Скільки законних дружин мав І.Грозний? (Дев'ять)
8. У XV столітті престол у Москві займав Василь Темний. Чому його так називали? (Він був сліпим)
9. Скільки часу тривала Друга світова війна? (Шість років і один день)
10. Яку історичну подію описано в «Іліаді» та «Одіссеї»? (Троянська війна)
11. Яке слово у римлян означало «змагання співаків і музикантів»? (Концерт)
12. Як називають витвір високої майстерності? (Шедевр)
13. Як називається точний календарний час певної події, куди входять число, місяць, рік? (Дата)
14. Назвіть автора картини «Останній день Помпеї». (Карл Брюллов)
15. Назвіть повне прізвище гетьмана Івана Мазепи. (Мазепа-Калединський)

III тур

1. Назвіть сім чудес світу. (Піраміди в Єгипті, «висячі сади» Семіраміди у Вавилоні, храм Артеміди в м.Ефес, статуя Зевса Олімпійського, мавзолей у Галікарнасі, маяк на о.Форос, Колос Родоський)
2. Назвіть олімпійських богів. (Зевс, Посейдон, Гадес, Гестія, Гера, Арес,

Афіна, Аполлон, Гермес, Артеміда, Гефест та ін.)

3. Назвіть області центри України. (Київ, Миколаїв, Одеса, Херсон, Львів, Житомир, Черкаси, Суми, Харків, Полтава тощо) 4. Назвіть першого гетьмана. (Д.Вишневецький)

5. Назвіть останнього українського гетьмана. (К.Розумовський)

6. Назвіть світові релігії. (Християнство, іудаїзм, іслам, буддизм, індуїзм тощо)

7. Хто був сином княгині Ольги і князя Ігоря? (Святослав)

8. Яке місто називали молодшим братом Києва? (Чернігів)

9. Як називається насип над стародавньою могилою? (Курган)

10. Хто був останнім кошовим війська запорізького? (Петро Калнишевський)

11. Хто в Україні видрукував перший буквар? (Іван Федоров)

12. Як називають житло ченця в монастирі? (Келія)

13. Цими грошми в Італії платили найманим воїнам. А як стали називати тих, хто отримував ці гроші? (Сальдо – гроші, а найманих воїнів стали називати солдатами)

14. Актриса, яка зіграла роль Роксолани в однойменному фільмі. (Ольга Сумська)

15. Остання цариця Єгипту з роду Птолемеїв – знаменита ... (Клеопатра)

Підведення підсумків гри.

Інтелектуальна гра «Історичний міні--футбол»

Мета: пробудити в учнів інтерес до історії та формувати на цій основі позитивну мотивацію вивчення предмета

Участь у грі бере дві команди.

Кожна команда має в своєму складі 5 гравців (в класі можна сформувати кілька команд). До складу команди входить: воротар, форвард, три гравці захисту-нападу. Гру можна проводити в рамках теми уроку, теми розділу, розділу, курсу. Для образного сприймання ходу гри на класну дошку (листок ватману) наноситься схема футбольного поля та розміщення на ньому гравців команд.

Кожний гравець має бейджик з назвою команди та своїм номером (1, 2, 3, форвард, воротар). Кожен гравець підготовляє собі до 10 питань в межах визначеної теми. Воротар питань не готує. Питання можна записати на листок. Передавати свої питання іншому гравцеві команди забороняється. Керувати командою під час гри має право форвард (капітан). Гра розпочинається запитанням ведучого (вчителя) до обох команд. Гру розпочинає та команда, яка в межах 30 секунд першою правильно відповідає на поставлене питання. Капітан цієї команди чітко повідомляє, який з гравців групи захисту-нападу проводить атаку («Атакує №1», або «Атакує №2», або «Атакує №3»).

Гравець, названий капітаном, повідомляє, кого з гравців команди – суперника він атакує (наприклад «Атакую №2», або «Атакую №1», або «Атакую №3»). Не піддається атакуванню з польових гравців тільки форвард. Після свого повідомлення цей гравець називає одне з підготовлених питань. На нього названий суперник має дати відповідь (задавати одне питання кілька разів забороняється). Якщо гравець-суперник дав правильну відповідь – то атака перехоплена і її розпочинає команда –

суперник. Якщо ж гравець-суперник не дав правильну відповідь – то атакуючий гравець повідомляє «Відповідь не прийнята». Він називає правильну відповідь. Це означає, що атака цієї команди продовжується. І капітан повідомляє про атаку другим гравцям команди. Цей гравець виконує дії ті ж, які виконував перший гравець. Але атакувати він може тільки того суперника, який ще не був атакованим. Якщо ж на його питання не відповів суперник і він сам дає правильну відповідь – атака команди продовжується. Капітан повідомляє про атаку третього гравця захисту-нападу. Якщо і його атака пройшла успішно – то це означає, що лінія захисту-нападу вивела форварда на ударну позицію. Капітан повідомляє: «Атакує форвард». Форвард задає питання воротареві. Якщо воротар дав правильну відповідь – це означає, що атаку відбито і команда, яка захистилася розпочинає свою атаку. Якщо воротар не дав правильну відповідь – це означає, що м'яч влетів у ворота (атакуюча команда забила гол). При цьому самому форварду треба дати відповідь на своє питання. Якщо він, як і будь-хто із гравців цієї команди, не дає відповідь на своє питання – то команда-суперник б'є штрафний удар по воротах атакуючої команди (форвард задає питання воротареві і якщо останній не відповідає – штрафний удар завершується голом). Атака переходить до команди, що успішно виконала штрафний удар. Якщо воротар відповів на питання штрафного удару, його команда розпочинає атаку спочатку. В ході гри забороняється підказувати (ведучий може покарати команду за це штрафним ударом). Для образного сприймання ходу гри гравець атаки може вручати гравцю захисту м'яч (навіть тенісний).

Межі гри можна визначити часовими рамками або кількістю пропущених голів. Якщо участь у грі бере кілька команд, порядок її проведення визначає вчитель.

Переможцем є команда, яка забила більше голів (отримала більше перемог при участі в грі кількох команд). У випадку однакої кількості

перемог двох команд, переможець визначається за кількістю забитих і пропущених голів.

Інтелектуальна гра «Пакет Сократа»

Мета: зацікавити учнів предметом та допомогти їм мудрістю відомих історичних постатей усвідомити значимість володіння навичками самостійного здобуття знань для одержання доступу до якісної освіти та власного всебічного розвитку.

В ході уроку або заздалегідь визначеному його етапі, особливо коли учням потрібно збагнути причину власної неспроможності виконати самостійно пізнавальну дію, доцільно запропонувати учням дану гру.

Клас ділиться на експертні групи.

Учитель інформує учнів про те, що складність, яку їм зараз непосильно вирішити, допоможе подолати підказка «Пакету Сократа». Але сам пакет зможе відкрити та група, яка в межах визначеного часу першою розгадає коди доступу до нього.

Командирам роздаються завдання з кодами.

Робота над їх розгадуванням триває 4 хвилини. Переможець отримує пакет, ознайомлюється за його вмістом з висловом грецького філософа Сократа та тлумачить його розуміння.

Коди доступу до пакета Сократа

Експертна група №1

Код №1

1. Де в Україні вперше запрацював телефонний зв'язок?
2. Що таке «біржа»?

Код №2

Контурна карта: стор.9, завдання 5

Код №3

До реформи пан отримував з господарства селянина 10 рублів прибутку. Яку суму плати за землю визначить пан для селянина? Відомо, що банк річних виплачує на вкладену суму 3%. Коди доступу до пакета Сократа

Експертна група №2ї

Код №1

1. Назвіть особливості української індустріалізації.
2. Коли в Україні завершено будівництво першої залізниці? Код №2
Контурна карта: стор.9, завдання 5 Код №3 Які обов'язки виконував тимчасово зобов'язаний селянин? Коди доступу до пакета Сократа

Експертна група №3

Код №1

1. Де в Україні був пущений перший трамвай?
2. Що таке «капітал»? Код №2 Контурна карта: стор.9, завдання 5 Код №3
Пан визначив, що земля в наділі селянина коштує 400 рублів. Яку суму пану мав заплатити селянин особисто? Яку суму за нього пану заплатить держава? «Я знаю, що я нічого не знаю» (Сократ) Як ви розумієте цей вислів?

Інтелектуальна гра «Скарбничка народної мудрості»

Мета: зацікавити учнів предметом та допомогти їм засобом народної мудрості усвідомити значимість володіння навичками самостійного здобуття знань для одержання доступу до якісної освіти та власного всебічного розвитку.

Умови гри аналогічні грі «Пакет Сократа».

Команда-переможець отримавши доступ до «Скарбнички народної мудрості» знайомиться з наявним у ньому текстом зі скарбнички народної мудрості і тлумачить його розуміння.

Коди на доступ до пакета «Скарбничка народної мудрості»

Експертна група №1

Код №1

1. Розставте в хронологічній послідовності правління президентів США: Рузвельт, Гувер, Гардінг, Кулідж.

2. Чи уникли США Великої депресії? Код №2 Контурна карта: стор. 13, завдання 1 Код №3 Чим «новий курс» Рузвельта відрізняється від економічної політики інших президентів США 20-30-х років ХХ століття?

Коди на доступ до пакета «Скарбничка народної мудрості»

Експертна група №2

Код №1

1. Назвіть президентів США 20-30х років ХХ століття.

2. Як називався принцип зовнішньої політики США у 20-х роках ХХ століття?

Код №2

Контурна карта: стор. 13, завдання 1

Код №3

Які факти свідчать про лідерство США у світі після Першої світової війни?

Коди на документ:

- * “Кожному подобається, коли його хвалять” (Лінкольн);
- * “Найглибшим принципом людської натури є пристрасне бажання отримати визнання своєї цінності” (Уільям Джеймс);
- * “Найкраща порада, яку можна дати, якщо ви хочете спонукати кого-небудь до активної дії, розбудіть в ньому яке-небудь бажання. Хто здатний це зробити, – за того весь світ” (Гаррі Оверстрит).

7 клас.

Тема уроку: Археологічні пам'ятки доби пізнього палеоліту та неоліту с. Голубне

Мета уроку : дослідити добу пізнього палеоліту та неоліту за допомогою лабораторно-практичних робіт, учні отримували навчальну інформацію з перших джерел. Розвивати спеціальні навички роботи з музейними експонатами. Стимулювати пізнавальну активність та самостійність учнів. Виховувати любов до рідного краю.

Тип уроку: урок - дослідження з елементами лабораторно-практичної роботи.

Місце проведення: шкільний історико-краєзнавчий музей «Історія села Голубне». Експозиція «Археологічні пам'ятки — джерело з історії села Голубне».

Обладнання:

1. Експозиція «Археологічні пам'ятки — джерело з історії с. Голубне».
2. Крем'яні знаряддя праці періоду палеоліту та неоліту.
3. Зразки глиняного посуду, орнаментальних вишивок на одязі та рушниках кінця XIX — початку XX ст.
4. Дитячі малюнки, вироби з глини.
5. Учнівські пошукові роботи з теми «Археологічні пам'ятки с. Голубне».

Хід уроку

1. План

1. Історія с. Голубне в добу пізнього палеоліту та неоліту
2. Свідчення археологічних даних про село.
3. Виготовлення ліпного посуду.
4. Стародавнє городище.

2. Актуалізація знань учнів.

Бесіда з учнями.

Учитель. Сьогодні ми досліджуватимемо стародавню історію с. Голубне в добу пізнього палеоліту та неоліту (кам'яного та нового кам'яного віку).

Джерелом вивчення найдавнішого минулого села є археологічні знахідки.

В першій та другій експозиційній вітрині нашого музею представлено зразки пам'яток археології на території с. Голубне та його околиць. Археологічні дані свідчать про те, що на місці сучасної території с. Голубне люди жили ще в давні часи. Налічується понад 12 місць, де було знайдено пам'ятки археології:

1. *Урочище Борок*. Під час земляних робіт на початку 80-х років знайдено кераміку тшінецької культури.

2. *Урочище Ліски*, виявлено уламки ліпного посуду скіфського часу.

3. *Хутір Сороківка* За 0,5 км на південний захід на ділянці 0,25 км зібрано кераміку епохи бронзи.

4. *Хутір Майдан*: знайдено фрагменти посуду епохи неоліту.

5. *Урочище Зашивші*, знайдено кам'яну сокиру епохи ранньої бронзи.

6. *Урочище Липники*, . виявлено конусоподібну річ епохи бронзи.

На території „Панського саду” існувало укріплене городище. Знайдено речі ранньоскіфського часу (VII—VI ст. до н. є.), давньоруських культури (XIII— XII) та (XI—XII ст.). 1995 року виявлено скарб срібних прикрас вагою 800 г.

Знайдено мідні монети, уламки посуду черняхівської культури. Знайдено фрагменти скіфської кераміки. На території с. Голубне в різні часи , знаходили клади римських та візантійських монет. Отже, археологічні пам'ятки доводять, що люди на території Голубного жили ще в період палеоліту (40—13 тисячоліття років тому). Але як укріплене городище Голубне виступає на історичному тлі від VIII—IX ст. У цей час великий мис берега р. Перебіг - Панський Сад був обжитий представниками слов'янських літописних племен-дулібів (носіїв археологічних пам'яток тшінецької, черняхівської та інших культур).

Учитель. То про що ж свідчать археологічні дані?

Учениця. Археологічні дані свідчать про те, що на місці сучасної території с.Голубне люди жили ще в добу палеоліту (40—13 тис. років тому). Налічується 12 місць знахідок — пам'яток археології. Так з 1993 по

2000 роки було виявлено кремінні знаряддя праці часів палеоліту.

Учитель. Де експонуються фрагменти кременевих знарядь праці?

Учень. В другій вітрині експонуються фрагменти кременевих знарядь праці періоду пізнього палеоліту, кам'яного віку (15— 10 тисячоліття до н. є.) знайдених на території стародавнього городища та околиць села Голубне і 1993-2000 роках учнями школи.

Учитель (демонструє кремневі знаряддя із запасників музею).
Продовжуємо представляти добу палеоліту.

Учениця (підходить до малюнка першого стенду «Полювання на мамонта» ті розповідає про те, що туша мамонта забезпечувала людей м'ясом, жиром, кістками для будівництва житла, шкірою. Отже, мамонт асоціювався з багатством та достатком).

3. Проведення лабораторних досліджень з учнями.

1. Учитель. Пропоную провести лабораторне дослідження № 1.

Щоб закріпити шкури на кістках для утеплення житла, людям треба було (зшити) скріпити шкури. Спробуймо, як кроманьйонці, проробити це із шматками шкіри та кременевим знаряддям — гостроконечником.

(Учні виконують завдання та аналізують, роблять висновки.)

Учитель. Працює друга група. Надамо слово дослідникам неоліту.

Учень. Упродовж VI—III тис. до н. є. тривала доба неоліту (нового кам'яного віку). В цей період удосконалюється техніка виготовлення знарядді праці, з'являються нові прийоми обробки каменю — шліфування, пиляння свердління. Люди навчилися виготовляти кам'яні сокири, тесла, мотики, як використовували для спорудження човнів, плотів, для обробки ґрунту Виникають прядіння та ткацтво. У неоліті вперше починається виготовлення глиняного ліпного посуду.

2. Учитель. Оголошую лабораторне дослідження №2.

Пропонуємо вам, поки учень розповідатиме про посуд, нанести візерунки-орнаменти на ці уявні глечики. Підсумки зробимо пізніше.
(Присутнім роздають аркуші паперу із зображенням контурів глечиків.

Учитель сподівається, ще нанесені на контури візерунки будуть орнаментальними.)

Учень. Виготовлення посуду було одним із найважливіших механізмів досягнень людей. Випалена на вогні глина була першим штучним матеріалом який створила людина. Як вважають дослідники, глиняний посуд виник : обмазування глиною посудин, сплетених із лози. Такий посуд міг випадкове потрапити у вогонь. При цьому деревина обгорала, а глина обпалювалася ставала дуже твердою та водонепроникною. Я спробував зробити таку посудину. *(Учень демонструє свій виріб із глини, розповідає, як зробив.)* Люди зрозуміли, що обпалена глина може слугувати посудом і без дерев'яної основи, й почали виготовляти його лише з глини. У неоліті посуд виготовляли просто руками, гончарного круга ще не знали. Такий посуд називається ліпним. Щоб глина не розтріскувалася під час випалювання, де неї додавали пісок і потовчені черепашки річкових молюсків. Виготовляли посуд так званим стрічковим способом. Спочатку з глини робили довгі великі стрічки, які потім накладали одна на одну по спіралі. Заглибини між стрічками замазували глиною і розгладжували. Найдавніші горщики були круглими або гостро донними.

Учениця. Більшість неолітичного глиняного посуду прикрашали різними візерунками-орнаментами. Орнамент завжди зображали у вигляді прямих, хвилястих і ламаних ліній. Вони утворюють різноманітні узорі, переважно геометричних фігур. Орнамент на глиняному посуді відбивав релігійні уявлення людей, мав магічне значення. *(Учениці збирають малюнки глечиків.)* Майже на всіх глечиках геометричні, або рослинно-симетричні орнаменти.

Учитель. Поясни, звідки це походить? Чому люди й сьогодні так прикрашають посуд, килими, одяг?

Учениця *(підходить до другого малюнка першої вітрини).*

Це пам'ятка з стародавнього городища „Панський сад" Тут зображено ромбо-меандровий орнамент — найдавніший магічний орнамент людства. Цікаво, що походження орнаменту — природне. 1965 року палеонтолог В.

Бібікова встановила, що зріз мамонтової кістки утворює на поверхні виробу килимовий орнамент — ромби та меандри (ламані лінії).

Підсумок уроку :

Отже, виготовлення посуду було одним із найважливіших механізмів досягнень людей. Випалена на вогні глина була першим штучним матеріалом який створила людина.

Люди зрозуміли, що обпалена глина може слугувати посудом і без дерев'яної основи, й почали виготовляти його лише з глини. У неоліті посуд виготовляли просто руками, гончарного круга ще не знали. Такий посуд називається ліпним. Щоб глина не розтріскувалася під час випалювання, де неї додавали пісок і потовчені черепашки річкових молюсків. Виготовляли посуд так званим стрічковим способом. Спочатку з глини робили довгі великі стрічки, які потім накладали одна на одну по спіралі. Заглибини між стрічками замазували глиною і розгладжували.

Більшість неолітичного глиняного посуду прикрашали різними візерунками-орнаментами. Орнамент завжди зображали у вигляді прямих, хвилястих і ламаних ліній. Вони утворюють різноманітні узори, переважно геометричних фігур. Орнамент на глиняному посуді відбивав релігійні уявлення людей, мав магічне значення.

Популярність орнаменту серед різних народів упродовж тисячоліть пояснюється тим, що його асоціювали з мамонтом — головним джерелом багатства, достатку й він перетворювався з часом на магічний символ щастя, блага, родючості.

І справді, зверніть увагу на центральну вітрину музею. Орнаментові вишивки ви побачите на одязі, рушниках, покривалах. Експонується ціла колекція гончарного посуду. Посуд має орнамент, щоб у нього не проникала зла сила, не псувалось молоко та їжа. У різні часи вважалося, що орнаментальний посуд має магічну силу. Посуд виконував роль внутрішніх кордонів від проникнення до хати ворожих сил, тому його ставили при вході на миснику, над дверима на палицях, біля печі, під лавами. У дворі горщики

надівали на тин. Наші предки пронесли свої магичні вірування й переконання через віки.

3. Оцінювання учнівських практичних робіт.

4. Домашнє завдання:

1. Розфарбуйте певним орнаментом зображення глечиків. (*Учням роздані аркуші паперу із зображенням контурів глечиків.*)
2. Опишіть, які магичні вірування й переконання мали наші предки в давні часи.

10 клас

Тема уроку : Голубненські землі в складі Польщі (XVI— XVIII ст.)

Магдебурзьке право. Березнівщина у складі Російської імперії.

Мета уроку:

- охарактеризувати особливості розвитку краю, зупинитися на характеристиці Магдебурзького права;
- зробити опис гербів села;
- формувати вміння використовувати експонати музею «Історія села Голубне» під час підготовки до занять;
- сприяти вихованню патріотичних почуттів, любові до минулого рідного краю, його традицій та надбань.

Тип уроку: Інтегрований урок.

Основні терміни: Магдебурзьке право, герб села Голубне, геральдика.

Обладнання: ілюстрації гербів села, стенди та експонати музею «Історія села Голубне».

Хід уроку

1. Вступ. Магдебурзьке право .
2. Традиції герботворення.
3. Герби села., їх опис.
4. Історичне значення герботворення в Голубному.

1. Активізація опорних знань і вмінь учнів.

- За яких обставин українські землі, зокрема й Голубного, потрапили до складу Речі Посполитої?
- Як ви розумієте поняття «право на самоврядування»?

Учитель. На урок запрошено керівника музею «Історія села Голубне», учителів історії, старшокласників гуртка музейної справи «Краяни», екскурсоводів музею.

(Важливу роль відіграє вибір форми проведення уроку. Учні зацікавлює присутність кількох учителів. Особливість спілкування з дітьми кожного окремого вчителя, старших учнів перетворює урок на цікаву бесіду.)

У 8 - 9 -му класах ми вивчали досить суперечливий і водночас цікавий період історії — українське козацтво, який починається з подій, пов'язаних із польським пануванням на українських землях. Не оминула ця подія й землі рідного краю — Голубного. Після укладення Люблінської унії 1569 р. землі нашого краю ввійшли до складу Польщі.

Магдебурзьке право. Це право самоврядування, право на територіально-юридичну незалежність від феодалів. Одним із цікавих моментів даної події є отримання символу міста — першого герба. Але спочатку історична довідка Н. Сидорчук — керівника музею «Історія села Голубне» про виникнення гербів на Україні. ***(Виступ керівника музею «Історія села Голубне».)***

Дослідникам історії завжди допомагають супровідні історичні дисципліни. Так, вивчаючи фалеристику (від латинської мови *фалера* — металева прикраса), яка слугувала воїнам родовими знаками, ми дізнаємося що ще в період середньовіччя почали з'являтися перші воїнські нагрудні знаки, які лягли в основу спочатку родових гербів — цехових, земельних, потім міських і державних.

З другої половини ХІХ ст. виникає нова історична дисципліна, яка вивчає герби — геральдика (з пізньолатинського „*глашатай*” — гербознавство) Період козаччини на Україні — це особливий період зародження саме української геральдики. Воїнські регалії козаків та символи влади (знамена прапори, бунчуки, труби, литаври, барабани, печаті, каламарі, булави хоругви), українські козацькі клейноди (з німецької мови «дорогоцінності» теж лягли в основу гербових знаків.

Пізніше козацькі клейноди лягли в основу гетьманських гербів та гербів українських міст. Після скасування гетьманщини в геральдиці почали пере-

важати традиції інших важливих історичних подій.

Отже, в основу великих і малих гербів входять різні деталі військових регалій, пам'ятні знаки.

Учитель. Про особливості першого герба села розповість учениця 8-го класу — член гуртка «Краяни».

Учениця Нова Історія України тісно пов'язана з організацією діяльністю козацтва, яке стало вирішальним чинником багатьох яскравих подій і явищ XVI—XVIII ст. У виході козацтва на історичну арену визначну роль відіграли українські аристократичні родини. Проте їх участь у цьому процесі залишається малодослідженою, Це торкається зокрема шляхетського роду Голубів, діяльність якого тісно перепліталася з історією козацтва. Участь Голубів в козацькому русі була визначною, але ні помічена істориками, хоча постаті цього роду виразно окреслюють низку подій, пов'язаних із зародженням і занепадом козацтва.

На сьогоднішній день ми доводимо те, що прізвище „Голуб" походить від автохтонного українського, нехристиянського імені, яке носив в кінці XV — початку XVI століття Голубко Ганкович. Його нащадки, для поділу маєтностей, які в сукупності складали так звану Ганковщину, стали зватись одні Голубками (пізніше Голубами), а інші — Ганковичами.

У XVI столітті Голуби згадуються на Волині (село Голубне) Київщині, Червоній та Білій Русі. Причому найбільш частими є згадки про їх волинські та галицькі гілки.

Деякі польські дослідники наголошують на князівському походження Голубів, а авторитетний польський вчений Ю. Вольф вніс цей рід, у своїй класифікації, до тих князівських родин, які генеалогічно не відносяться до Рюриковичів чи Гедиміновичів, мають невстановлене походження зрештою перестали користуватись своїм титулом.

III. Сприйняття та усвідомлення навчального матеріалу.

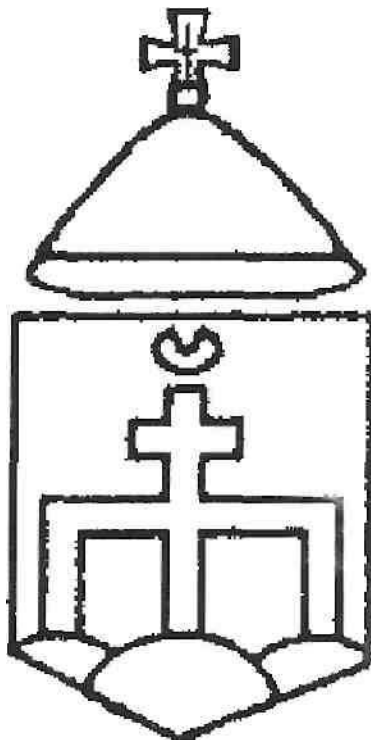
Учениця. Розповім вам про родинний герб Голубів. Хоч Голуби і

втратили останній, однак пам'ять про князівську гідність вони зберегли у своєму гербі (мал. 1).

Польська геральдика визначає останній як герб власний, тобто такий, що належить лише одній конкретній родині і не належить до загалу польських геральдичних стандартів.

Северин Урусський подає опис родинного герба Голубів так: "Герб "Голуб" — в червоному полі срібна слов'янська літера "т", котра кожним своїм стропилом опирається на зелені пагорби, а середнє стропило подовжено в гору і перехрещене. Над перехрестям роздерте коло. Щит увінчаний князівською шапкою (курсив наш)". Те, що на щиті не князівська корона, а саме князівська шапка, може лише свідчити про існування якоїсь давньої родової традиції, яка сягає долитовської доби (див. мал.1.)

Мал.1 Герб Голубів (власний)

На XVI століття нараховується вже більше 20 представників родини. Досить швидкі темпи її розростання та інші, ще не з'ясовані обставини,

змушували Голубів постійно змінювати прізвища. Так до їх роду (окрім гілки Ганковичів) у XVI — ХУІІст. належали Голубки, Голубовичі, Голубицькі, Голуби з Морозовичів (Морозовичів), Корсаки-Голубицькі, Вороновичі-Голуби, Кручко-Голубови, Голубовські, Оліференки та Алфьорови.

У цей же період Голуби використовували такі герби; Голуб (Власний) (мал.1), Сирокомля Голубів, Яніна, Корсак, Любич-Дзялоша, Вчелє, дуже видозмінені з вищезгаданих три герби з печаток Данила і Юрія Голуба та Петра Кручка-Голубова.

Такі чисельні відгалуження роду і розмаїття гербів суттєво ускладнюють дослідження Голубів.

За своїм соціальним станом останні в XVI столітті належали, в основному, до середньої шляхти. В тому ж XVI столітті, Голуби змогли набратись потуги, щоб вже на початок XVII століття за своїм майновим статусом досягнути магнатського рівня. Слід відмітити, що фактично до початків Хмельниччини Голуби залишались у православ'ї; з відходом основних їх маєтностей до Війська Запорізького, лише покозачені представники роду залишились в старожитній (грецькій) вірі.

Голуби дали Україні вісьмох визначних козацьких ватажків, які залишили помітний слід у вітчизняній історії, починаючи від першого реєстру і закінчуючи Полтавою.(мається на увазі бій під Полтавою)

Учитель. Дійсно, традиція герботворення була продовжена і за часів панування на території України Російської імперії. Особливу увагу геральдиці приділяв російський цар Петро I, який створив 1722 року установу, що займалася складанням гербів, і проіснувала вона до 1917 року й була основоположником вітчизняної територіальної геральдики. Саме ця геральдична майстерня і створювала інші герби .Опис його зробить учень 9-го класу — член гуртка «Краяни».

Оцінювання знань учнів.

Домашнє завдання:

Дайте відповідь на запитання :

- Що, на Вашу думку, на гербах свідчить про присутність у краї Російської імперії?

Підсумки та закріплення.

Отже, нова Історія України тісно пов'язана з організацією і діяльністю козацтва, яке стало вирішальним чинником багатьох яскравих подій і явищ XVI—XVIII ст. У виході козацтва на історичну арену визначну роль відіграли українські аристократичні родини. Проте їх участь у цьому процесі залишається малодослідженою, Це торкається зокрема і шляхетського роду Голубів, діяльність якого тісно перепліталася з історією козацтва. Участь Голубів в козацькому русі була визначною, але не помічена істориками, хоча постаті цього роду виразно окреслюють низку подій, пов'язаних із зародженням і занепадом козацтва.

Таким чином , ми дослідили ,що прізвище Голуб походить від автохтонного українського, нехристильного імені, яке носив в кінці XV — початку XVI століття Голубко Ганкович. Його нащадки, для поділу маєтностей, які в сукупності складали так звану Ганковщину, стали зватися одні Голубками (пізніше Голубами), а інші — Ганковичами.

У XVI столітті Голуби згадуються на Волині, Київщині, Червоній та Білій Русі. Причому найбільш частими є згадки про їх волинські та галицькі гілки. Деякі польські дослідники наголошують на князівському походженні Голубів, а авторитетний польський вчений Ю. Вольф вніс цей рід, у своїй класифікації, до тих князівських родин, які генеалогічно не відносяться до Рюриковичів чи Гедиміновичів, мають невстановлене походження і зрештою перестали користуватись своїм титулом. Хоч Голуби і втратили останній, однак пам'ять про князівську гідність вони зберегли у своєму гербі. Польська геральдика визначає останній як герб власний, тобто такий, що належить лише одній конкретній родині і не належить до загалу польських геральдичних стандартів. Северин Урусський подає опис

родинного герба Голубів так: "Герб "Голуб" — в червоному полі срібна слов'янська літера "Г", котра кожним своїм стропилом опирається на зелені пагорби, а середнє стропило подовжено в гору і перехрещене. Над перехрестям роздерте коло. Щит увінчаний князівською шапкою (курсив мій)". Те, що на щиті не князівська корона, а саме князівська шапка, може лише свідчити про існування якоїсь давньої родової традиції, яка сягає долітовської доби.

На XVI століття нараховується вже більше 20 представників родини. Досить швидкі темпи її розростання та інші, ще не з'ясовані обставини, змушували Голубів постійно змінювати прізвища. Так до їх роду (окрім гілки Ганковичів) у XVI — ХУІІст. належали Голубки, Голубовичі, Голубицькі, Голуби з Морозовичів (Морозовичів), Корсаки-Голубицькі, Вороновичі-Голуби, Кручко-Голубови, Голубовські, Оліференки та Алфьорови.

Продовжуючи традицію, ми створили в школі свій герб, гімн.

10 клас

Тема уроку : Поселення доби середньої бронзи. Майдан Моквинський

Мета уроку :

- проаналізувати всі наявні писемні та археологічні джерела , які висвітлюють процеси розвитку первісного ладу на території Майдану Моквинського;

- систематизувати певний період давнього часу (поселення доби середньої бронзи та шнурової кераміки) та археологічні знахідки по території Майдану Моквинського;

- проглянути тенденції життя народу в давні часи;

- дослідити археологічну та матеріальну культуру ;

- доцільніше розкрити свої дослідження та дослідження науковців

Тип уроку : науково – дослідницький

Обладнання : Виступи учнів – дослідників МАН, знаряддя праці давніх людей, музейні експонати.

Хід уроку

1.План

- 1.Первісні пам'ятки
- 2.Перша житлова споруда початку II тис. до н. е.
- 3.Керамічні вироби
- 4.Орнаментация кераміки
- 5.Палеозоологічні й палеоботанічні матеріали
- 6.Кремень та виробів з нього

2.Актуалізація попередніх знань учнів за допомогою бесіди.

План бесіди:

1. Яку тему ми вивчаємо?
- 2.Що вам допомагає у підготовці до уроків?

3.Що таке «первісні пам'ятки»?

4. Які ви знаєте періоди первісного суспільства ?

3.Повідомлення теми, мети уроку.

4. Сприйняття та усвідомлення навчального матеріалу.

Проведення читання досліджень учнів класу.

Дослідження 1.Первісні пам'ятки (Виступи учнів – дослідників МАН)

Первісні пам'ятки Західно-Волинського Полісся вивчено недостатньо, зокрема це стосується доби бронзи. Знайдені матеріали походять із поверхневих зборів і відомі з публікацій Ю. Кухаренка, О. Романчука та ін. Розкопки поселень доби бронзи проводилися лише Т. Сулімірським поблизу с. Майдан Моквинський (1938 р.) та Г. Охріменком у Костопільському р-ні на Рівненщині та сусідньому Маневицькому р-ні Волинської області. Досліджені площі порівняно невеликі.

Пам'ятка у Майдані Моквинському розміщена в урочищі Островок на невисокому підвищенні серед вологих, болотистих місць біля замуленого озерця [Ginter, Rogozinska-Goszczyńska, 1965, s.33]. Знайдені під час розкопок матеріали зберігаються в Археологічному музеї Кракова. Знайдені професором Тадеушем Сулімірським матеріали (кераміка, крем'яні та кам'яні вироби тощо) «по свіжих слідах» частково описані автором в наукових публікаціях [Sulimirski, 1939a; 1939b, s. 36-39; 1957-1959, s. 241, гус. 61]. На останню працю є посилання і в Єжи Глосіка [Glosik, 1962, s. 125-216]. Найповнішу інформацію про дане поселення середньої доби бронзи подали Болеслав Гінтер, Рената Рогозінська-Гошинська [Ginter, Rogozinska-Goszczyńska, 1965].

Дослідження 2.Перша житлова споруда початку II тис. до н. е.

Важливим відкриттям у Майдані Моквинському є залишки житла. Це, певно, перша житлова споруда початку II тис. до н. е., виявлена в цьому регіоні. Її контури простежувалися вже на глибині 0,2 м від

поверхні ґрунту, форма нагадувала неправильну трапецію довжиною 7 м та шириною 3-6 м, заповнення мало темний колір. По контуру виявлено 7 ям - по три на довших сторонах. По вісі північний захід - південний схід видно було 3 менші ями. У центрі цього об'єкта знаходилося вогнище діаметром 2,5м, оточене з чотирьох боків 4 ямками.

Дослідження 3.Керамічні вироби

Значну частину археологічних знахідок із житла становила кераміка, переважно темного кольору, інколи - жовто-червоного, жовто-сірого. У виробах помітно домішки піску, слюди та жорстви їх поверхня вирівняна, особливо зовнішній бік, на деяких посудинах пролощена. Діаметр верхньої частини горщиків та амфор 18,4-27 см.

Керамічні вироби орнаментовано подвійними або одинарними відтисками шнура, рядами овальних ямок або вертикальними видовженими відтисками. На окремих виробах відтиски шнура нанесено у вигляді дуг («підківок»). На двох фрагментах є відтиски рядів зубців. Вони подібні до декору, який інколи називають «гусеничним

Не виключено, що орнаментация «підківками» чи «гусеничками» є віддаленою ремінісценцією впливів катакомбної культури, носії якої залишили свої артефакти на берегах Дніпра та середньої течії Прип'яті. Варто додати, що подібних елементів декору серед кераміки городоцько-здовбицької культури басейну річки Кормин (в Костопільському р-ні Рівненщини та Маневицькому р-ні Волинської обл.) не помічено. До своєрідних елементів декору посуду з Майдану Моквинського можна віднести і вуха, прикріплені з обох чи з одного боку посудини. Вони мають підовальну форму, ширину 1,5-3 см та відтиски шнура - подвійні або одинарні, інколи вироби неорнаментовані. Загалом посуд з цього поселення відзначається високою якістю виготовлення .

Подані авторами рисунки кераміки справляють враження їх приналежності до періоду городоцько-здовбицької культури. Зважаючи на порівняно багатий декор, яким прикрашено верхні частини виробів, подані артефакти (кераміку) потрібно датувати не раннім, а середнім періодом розвитку ГЗК. Усього на площі житла знайдено більше 100 фрагментів кераміки від посудин різної величини (діаметр вінець окремих з них дорівнював 25-28 см), серед них - амфори, орнаментовані кубки з вухами, вази, горщики. Більшість керамічних виробів була середніх розмірів. їх діаметр дорівнює 12-14 см.

Автори публікації структурують кераміку за типами - критерієм поділу слугувала технологія виготовлення:

- а) домішка піску, товченого каменю, слюди;
- б) колір, який залежав від температури випалу, доступу повітря, якості дров - сухі чи сірі (останні давали багато диму);
- в) обробка зовнішньої та внутрішньої поверхні (вигладжена рівно, відносно рівно, лощена до блиску). Цей поділ є умовним. Незрозумілі, щоправда, причини лощення окремих виробів городоцько-здовбицької культури. Можливо, це пояснюється її особливим призначенням.

Б. Гінтер та Р. Рогозінська-Гоцинська відзначають, що посуд був добре випалений, міцний, проте не відзначався особливою старанністю виготовлення, тобто естетичністю [Ginter, Rogozinska-Goszczyńska, 1965, s. 46]. Автори також зауважують, що обробка поверхні виконувалася різними способами: вдавненням товчених камінців, обмазуванням зовнішньої стінки розведеною глиною (ангоб). Аналогії окремим посудинам автори знаходять в Більсь-кому повіті (пункт Слохи Антопольські). Звертається також увага на оформлення вінець. Деякі з них заокруглені, інші - потовщені. На нашу думку, тут могли

бути наявні окремі фрагменти стжижовської культури (наприклад, рис. 2:8) [Ginter, Rogozinska-Goszczyńska, 1965, tabl. IV:8].

Дослідження 4. Орнаментация кераміки

Подібності в орнаментации кераміки з Майдану Моквинського та стжижовської культури автори все ж знаходять, використовуючи аналогії з книги Є. Глосіка «Kultura strzyzowska», 1968 р. (напр., табл. Ш:12) [Ginter, Rogozinska-Goszczyńska, 1965, s. 47,48]. Один із фрагментів денець має орнамент, що теж м/>>же бути пов'язаним із впливом стжижовської культури або й «імпортом». Згадані дослідники зупиняються на посуді типу «вухаті кубки», аналоги якого відомі з теренів Чехії, Моравії (в культурах дзво-ноподібних кубків, передунетицькі), Сілезії, Куяв, Південної Люб-лінщини, Західної України [Ginter, Rogozinska-Goszczyńska, 1965, s. 48]. Ці подібності таких виробів дають уявлення про широту зв'язків і впливів культур доби середньої бронзи.

Переважно скромний декор посуду з Майдану Моквинського автори ділять на чотири групи:

- 1) кілька видів штампованого орнаменту;
- 2) пластичний орнамент з валиків (оздоблених або ні);
- 3) відтиски шнура;
- 4) насічки, ямки, виконані орнаментирами або нігтями.

Аналогії орнаментам, формам посуду приводяться з таких пам'яток як Чудви Костопільського району, Невір на р. Прип'ять, Гнідава (в околицях Луцька), П'ятидні Володимир-Волинського р-ну Волинської обл.

Шнурова декорація посуду часто поєднується з рядами вдавлень, насічок, а разом із особливостями тектоніки виробів справляє певне мистецьке враження. Відтиски шнура (різної товщини) наносилися одиночними, подвійними й потрійними рядами; горизонтально, вертикально і навскіс. У публікації подано також докладний опис

крем'яних та кам'яних матеріалів, серед них наявні порівняно тонкі пластини з двобічною ретушшю, ножі на пластинах, долото зі звуженою, шліфованою робочою частиною (рідкісний виріб), великі скребки на пластинчастих відщепках, оброблені пологою ретушшю, плоскі сокирки зі шліфованим робочим краєм довжиною 9-12 см, уламки серпів із залискуванням робочої частини, фрагменти наконечників списів або кинджалів, сокира овальна в перетині, що використовувалася, напевно, для зрубання дерев, підокруглі відбивачі з кременю, уламки кам'яних сокир, виверт від просвердленого отвору сокири.

Дослідження 5. Палеозоологічні й палеоботанічні матеріали

Дуже цінними є одержані під час розкопок житла та визначені палеозоологічні й палеоботанічні матеріали. Кістки належали тваринам домашнім - великій рогатій худобі (*Bos sp.*), козі й вівці (*Capra sp.*, *Ovis sp.*), свині (*Sus sp.*) та диким - борсуку (*Meles meles*) і сарні (*Capreolus capreolus*). Невизначеними залишилися 30 фрагментів кісток.

Ці дані є виключно важливими для вивчення господарства населення городоцько-здовбицької культури регіону (скотарство, мисливство), а також ще раз підтверджують припущення про довший час проживання людей в цьому житлі, а, отже, і про ймовірність довготривалого періоду осідлого життя людей навіть в умовах Полісся. У житлі, крім зазначеного, були знайдені рештки дуба та бука.

Поряд з житлом, під його південною стіною, була яма, що ймовірно слугувала для утилізації сміття. Там було знайдено 19 фрагментів кераміки, 2 кремені, кістка птаха зі слідами шліфовки.

Поблизу житла зібрано також чимало кераміки городоцько-здовбицької культури та, не виключено, кілька уламків посуду

стжижовської культури. 67 з них описані польськими авторами. Подано також опис п'яти знахідок з кременю. Поблизу зібрано кістки тварин та рештки деревини (дуба та модрини).

Палеозоологічний матеріал: 1) дикий кабан (*Sus scrofa*), 2) домашня свиня (*Sus domesticus* L.), 3) коза, вівця (*Capra hircus* L., *Ovis aries* L.), 4) велика рогата худоба (*Bos taurus* L., *Bos* sp.), 5) кінь (*Equus caballus*).

Крім артефактів, знайдених у житлі та біля нього, кераміку городоцько-здовбицької культури зібрано також в різних урочищах (Набору, Огороди, Кургани, Островок, Кошарка). Інші знахідки датуються періодом «римських впливів» та пізнього середньовіччя.

Дослідження 6. Кремень та виробів з нього

У загальному описі Гатунків кременю та виробів з нього Б. Гінтер і Р. Рогозінська-Гощинська зазначають, що сировина належить до т. зв. «волинського» не зовсім прозорого кременю з різною барвою: темно-блакитного зі світлими плямами; плямистого, подібного до кшемьонківського. Варто зазначити, що подібний кремінь виявлено нами в невеликому житлі стжижовської культури з с. Осова Костопільського р-ну. Можливо, кремінь подібного гатунку - коричневий, смугастий походить з родовищ Житомирщини.

З усіх крем'яних знахідок третина належала до знарядь: цілих і ушкоджених. Основними типами серед них є пластини, скребла.

ножі, відбивачі, серпи, сокири. Серпів, в уламках, знайдено п'ять. Усі вони типологічно подібні - тонкі з розширеним кінцем, який закінчується просто або заокруглено. Подібні вироби знайдено в Мирогощі Дубенського р-ну [Glosik, 1962, tabl. XIX:8].

Серед знайдених крем'яних сокир автори виділили три типи: 1) невеликі плоскі з тонкими обушками; 2) масивніші лінзоподібні в перетині; 3) сокира-долото.

Подані в таблицях рисунки та фотоілюстрації крем'яних виробів винятково важливі тим, що пов'язуються з одною культурою - городоцько-здовбицькою. Тому вони є еталоном саме для цієї культури. Справа в тому, що більшість пам'яток Полісся і Волині цього періоду містять змішані комплекси кераміки та знарядь - стжижовської культури з межановицькою або городоцько-здовбицькою, часто до них додаються знахідки тшинецької культури. Тоді пов'язати знаряддя з певними видами кераміки дуже складно.

Якщо взяти, наприклад, сокири плоскі, більш масивні, лінзо-подібні в перетині, то вони є, очевидно, типовими і для комплексів стжижовських і городоцько-здовбицьких, а то й межановицьких, адже це частково синхронні культури і вироби майстрів однієї з них поширювалися серед населення іноетнічних груп.

5. Підсумки та закріплення. Висновки досліджень

Розглянуті пам'ятки здовбицького етапу і добутий їх розкопками матеріал дають підстави, на мою думку, вважати їх продовженням пам'яток городоцького етапу. Кераміка здовбицького етапу за складом тіста, характером поверхні та орнаментом дуже близька до кераміки городоцького етапу, а ряд форм (горщики з кулястим тілом, миски з загнутим всередину краєм вінець) є повторенням форм городоцького етапу. Можна додати, що на городоцькому етапі ці посудини здебільшого не орнаментовані, на здовбицькому — прикрашені шнуровим і нігтьовим орнаментом. Серед кераміки здовбицького етапу відсутні характерні для городоцького дворучні амфорки, зате з'являється ряд форм, що пов'язують пам'ятки цього часу з сусідніми культурами шнурової кераміки (амфорки з невеликими вушками, циліндричні кубки й черпаки). Культурне спадкоємство пам'яток обох етапів городоцько-здовбицької культури простежується також на більшості кам'яних, крем'яних і кістяних виробів. На здовбицькому етапі відсутні характерні для городоцького чотирикутні у розрізі сокири і долота з

відшліфованою поверхнею та масивні долотовидні знаряддя архаїчного типу, а до нових виробів належать ножі з дугасто формованим лезом, і велика кількість більш дбайливо виготовлених широких ножевидних серпів.

Основою господарства племен городоцько-здовбицької культури були, очевидно, землеробство і скотарство, допоміжними заняттями — мисливство, рибальство і якоюсь мірою збиральництво. Велике господарське значення мали також видобуток кременю та виготовлення крем'яних знарядь для власних потреб і на обмін. Однак питома вага кожної з цих галузей господарства на окремих етапах розвитку згаданої культури була, напевне, неоднаковою.

Уламки до серпів в інвентарі поселення Майдану Моквинського становлять лише 67% усієї кількості крем'яних виробів (знайдених нами). Кам'яні зернотерки і розтирачі на поселеннях у Моквинському Майдані представлені також невеликою кількістю екземплярів. Наземні житла легкого типу городоцького етапу мали тимчасовий характер і свідчать про нетривку осілість їх жителів. Усе це вказує на те, на мою думку, що землеробство, мабуть, не було провідною галуззю господарства жителів цих поселень. Про більш значний порівняно з городоцьким етапом розвиток землеробства на здовбицькому етапі свідчить поява на поселеннях цього часу, на мою думку, певної кількості ножевидних серпів — досконаліших знарядь, ніж вкладиші до серпів. Серпи, їх уламки і вкладиші були знайдені також і на поселеннях Зозів I і II відповідно 5,8 та 12% усієї кількості крем'яних виробів. Це означає, на мою думку, що пропорціональна кількість таких знарядь порівняно з попереднім періодом зросла у 1,5—2 рази. Зернотерки і розтирачі на поселеннях здовбицького етапу виявлені в усіх житлах і у більшості господарських ям.

Багатошаровий характер поселень зменшує наші можливості визначити на основі кісткового матеріалу ролі скотарства у

господарстві жителів цих поселень. Відомо, що племена городоцько-здовбицької культури на обох її етапах розводили велику і дрібну рогату худобу, свиней та коней, а у складі їх стад, очевидно, кількісно переважала велика рогата худоба. Інші види домашніх тварин на городоцькому етапі були, мабуть, представлені рівною кількістю особин. На поселеннях здовбицького етапу друге за кількістю особин місце, на мою думку, займала дрібна рогата худоба, третє — кінь, четверте — свиня. Посереднім доказом значної питомої ваги скотарства у господарстві племен згаданої культури є численні крем'яні знаряддя для обробки шкіри — ножі і скребки, які становлять на поселеннях у Городку і Моквинському Майдані відповідно половину, а на поселеннях Зозів I і II — 45,6 і 46,5% (це можна побачити з уже досліджених фактів науковцями поселень Зозова) загальної кількості крем'яних виробів. До цієї групи знахідок належать також крем'яні ножі для розкроювання шкіри та численні кістяні проколки.

Роль мисливства і рибальства у господарстві племен згаданої культури була, мабуть, незначною: рибальство підтверджене знахідкою одного рибальського гачка, а дикі тварини у кістковому матеріалі представлені поодинокими кістками козулі, оленя, кабана і бобра. Предмети озброєння (кинджали, вістря списів, дротиків і стріл) на поселеннях становлять 4—7% усієї кількості знайдених там крем'яних виробів (це можна побачити знову ж таки, з уже досліджених фактів науковцями поселень Зозова). А втім, ці знахідки можна розглядати не тільки як мисливську, на мою думку, а й воєнну зброю.

Важливою галуззю господарства племен городоцько-здовбицької культури був, як уже видно з усіх досліджень, видобуток і обробка кременю. Пов'язані з цією культурою місця видобутку кремневої сировини зараз відомі тільки біля Городка і Половлі (але дуже мало відомі на території Моквинського Майдану, що

розташований неподалік від нашого села Голубне), однак на всіх поселеннях, зокрема на розташованих біля виходів на поверхню покладів волинського кременю, трапились численні рогові і кістяні знаряддя до видобутку кременю, ковадла для нанесення ретуші, шліфувадла, нуклеуси, відбійники та велика кількість відщепів, сколів з нуклеусів, пластин і заготовок знарядь . Предмети, виготовлені з волинського кременю, відомі також далеко за межами Волині — на Поділлі, у Передкарпатті та майже на всій території сучасної Польщі. Цей факт свідчить, що волинські майстерні працювали не тільки для забезпечення потреб жителів поселень, на яких були розташовані, а й для обміну з сусідніми племенами.

6.Оцінювання учнівських досліджень.

7.Домашнє завдання :

1 група учнів: провести археологічні дослідження теми : « Поселення городоцько – здовбицької культури на території села Голубне. »

2 група учнів : написати есе з теми «Археологія села Голубне»

3 група учнів: зробити зарисовки керамічних виробів городоцько – здовбицької культури.

Висновки

Отже, актуальність та доречність обраної теми зумовлена сучасними тенденціями розвитку музеєзнавства, історії, психології, педагогіки, історичного краєзнавства та інших дисциплін, що сприяють втіленню в життя прогресивних ідей освіти, виробленню нової методології викладання, побудованої на основі їх взаємодії.

Ефективність такої взаємодії не викликає сумнівів, адже в умовах сьогодення розвиток творчих здібностей, національної самосвідомості через краєзнавчо-пошукову роботу з історії музейної педагогіки як наукових та прикладних галузей педагогіки активно розвивається у багатьох країнах світу, удосконалюються її форми і методи роботи з дітьми та молоддю, уточнюється категоріальний апарат.

Метою публікації є аналіз засадничих положень в процесі інтеграції школи і краєзнавчої роботи, музейних досліджень на місцевому, локальному ґрунті, з'ясування різних особливостей їх практичної реалізації та взаємодії із сучасними тенденціями розвитку вітчизняної освіти.

Посібник побудовано навколо ідеї взаємодії краєзнавчо-пошукової роботи музею і школи у контексті створення реального освітнього продукту з розвитку творчих здібностей, національної самосвідомості через краєзнавчо-пошукову роботу з історії та музейної педагогіки . Його підготовка здійснювалась у тісній співпраці вчителів, музейних спеціалістів та методистів з метою пробудження ентузіазму щодо нової, надзвичайно цікавої й корисної справи. Працівники культури і освіти, які втілюватимуть його у життя, усвідомлять потребу в переосмисленні освітніх категорій, у поглибленому вивченні сучасних підходів до навчання й виховання в умовах краєзнавчої роботи серед музейного середовища.

Посібник охоплює історію, інтегрований курс «Мистецтво», музику, образотворче мистецтво, курси «Світова художня культура», «Християнська етика», «Музейну педагогіку», «Краєзнавство». Значення кожного предмета розвивається на основі апробованих на музейній експозиції уроків до

конкретних тем, навчальної програми та методичних рекомендацій [3, с. 45—47].

У контексті організації занять відбувалася широка інтеграція й осмислення зв'язків краєзнавства та художньої культури, предметів гуманітарного та художньо-естетичного циклів на основі творчих занять та дозвілєвої діяльності школярів; застосування особливих форм і методів навчання з розвитку творчих здібностей, національної самосвідомості через краєзнавчо-пошукову роботу з історії та музейної педагогіки, узгоджених з учнями — активними учасниками пошуково-освітнього процесу.

Своєрідним флагманом у пропедевтиці та реалізації ідей посібника є Березнівські ЗОШ I-III ступенів (Голубнівська, Бистрицька, Городищанська, Соснівська, Балашівська, Зірненська та інші) на базі яких працюють творчі майстерні вчителів, митців та науковців, систематично проводяться круглі столи, семінари, конференції, майстер-класи. Це сприяє висвітленню актуальних проблем викладання мистецьких дисциплін, краєзнавчо-пошукової роботи, проведенню щорічних «Педагогічних марафонів» з краєзнавства тощо. Зокрема, «Педагогічні марафони» логічно узгоджуються з новими напрямками музейно-педагогічної та краєзнавчої діяльності та концепціями розвитку історичного середовища м. Березне та району зокрема.

Одним із завдань сучасної освіти є створення умов для формування творчої особистості та розвитку творчих здібностей, національної самосвідомості через краєзнавчо-пошукову роботу з історії. Особливе місце у процесі гуманізації освіти належить художньо-естетичному циклу, який впливає на розвиток емоційно-чуттєвої сфери учня. [8, с. 16—17].

Таким чином, успішному навчанні школярів історії велику роль відіграє не тільки фахова підготовка вчителя історії, а й його природне обдарування, вчительський талант.

Захопити дітей навіть не дуже цікавим матеріалом, активізувати їхнє мислення, довільну і мимовільну увагу, ввести в атмосферу творчості, викликати бажання осягати глибини знань може лише талановитий вчитель.

Переді мною завжди поставало питання: Коли ж учні досягають високого рівня історичних знань? Даючи на нього відповідь, з практики своєї роботи, я побачила, тоді, коли вони усвідомлюють важливість вивченого матеріалу та на практиці можуть застосовувати набуті знання. І все це систематично контролюється і оцінюється вчителем. Тому я, в своїй вчительській практиці, велику увагу приділяю підвищенню історичної грамотності учнів та впроваджую у глибоке вивчення учнями місцевого краєзнавчого матеріалу через розвиток творчих здібностей та національної самосвідомості в учнів під час музейно – краєзнавчих уроків та пошуково – дослідницької роботи учнів .

Вважаю, що у поглибленні історичних знань учнів велике значення має осмислення опрацьованого теоретичного матеріалу, міцне засвоєння хронології та понятійного апарату, різні види пізнавальних завдань, творчість дітей на уроках історії, систематичний, послідовний контроль мене, як вчителя, їхньої навчальної, дослідницької та пошукової діяльності. Неабияку роль, на мою думку, у розвитку ерудиції учнів, формуванні історичного світогляду, відіграє аналіз історичних документів та текстів.

Отже, історію не можна знати без глибокого засвоєння джерел. Тому вчитель повинен виховувати у дітей інтерес до книги, до читання історичної літератури, що сприяє розвитку загальної культури і підвищенню загального рівня знань учнів.

Урок, проведений в тому чи іншому класі, повинен бути відповідним чином організованим так, щоб учні одночасно здобували знання, навички, а разом з тим, формували свій характер та світогляд.

Головною метою школи є виховання громадянина, соціально зрілої, працелюбної, творчої особистості.

Саме на уроках історії розвивається історичне мислення учнів, яке передбачає загальне розуміння історичного процесу в його різноманітності й суперечливості.

Уроки історії повинні сприяти розвитку історичної свідомості, розумінню завдань, що стоять перед державою і світовою цивілізацією, критичному осмисленню минулого, прогнозуванню майбутнього; осмисленню ролі людини в історії, відповідальності особистості за власні ідеї, усвідомленню учнями права на вибір способу власної поведінки з урахуванням і дотриманням правових і гуманістичних засад.

Кожен урок повинен бути цікавим, корисним і пізнавальним.

До уроків історії не можна підходити стандартно. Насамперед, учнів необхідно стимулювати до активної співпраці та постійного пошуку на уроці, якщо вони будуть просто пасивними спостерігачами, то ніякої педагогічної цінності такий урок не дасть. Для того, аби урок був успішним і плідотворним, потрібно чергувати різні типи уроків, форми і методи навчання.

Одним з найважливіших завдань даного посібника є розвиток творчих здібностей, національної самосвідомості через краєзнавчо-пошукову роботу з історії та музейної педагогіки, розвиток мислення, пам'яті, творчих здібностей і задатків учнів, які в сукупності забезпечують розумове виховання.

Таким чином, на уроках вчитель повинен старатись навчити учнів самостійно здобувати знання, творчо працювати з різними видами історичних джерел, ведучи власні самостійні пошукові дослідження.

В умовах переходу до нової системи оцінювання знань і умінь учнів приділяти увагу на роботу з обдарованими і талановитими дітьми. В кожному класі повинно бути ядро, тобто активні учні, які можуть не лише вчитися, а й займатися пошуково – дослідницькою роботою, учні котрі мають до цього певні здібності, і головне, бажання.

Отже, основне завдання моє, як вчителя:

- Підтримати і розвинути здібності та творчі нахили обдарованих учнів. Для цього я намагаюся індивідуально підійти до кожної творчої дитини. Часто

на уроках сильним учням даю окремі завдання, вони працюють самостійно. Рекомендую їм прочитати чи опрацювати додаткову літературу по тій чи іншій темі.

- Практикую написання учнями пошуково – дослідницьких рефератів та повідомлень, часто ці учнівські надбання пошуково-дослідницької роботи використовуємо на конкурсі – захисті МАН. Це допомагає моїм учням у формуванні в учнів навиків пошукової, дослідницької та краєзнавчої роботи.
- Проводжу індивідуальні заняття, бесіди з обдарованими дітьми, щоб більш глибоко розкрити їм те чи інше проблемне питання.
- Намагаюся творчо підходити до кожної теми уроку, використовуючи різні прийоми, форми і методи навчання, виховання учнів та розвитку творчих здібностей, національної самосвідомості через краєзнавчо-пошукову роботу з історії та музейної педагогіки .
- Намагаюся прищепити молодому поколінню любов до минулого, історії України та рідного краю. Для поживлення, активізації навчальної (розумової) діяльності учнів використовую краєзнавчі матеріали: з історії села, Березнівщини, Рівненщини та Полісся.
- Для того, щоб урізноманітнити навчальний процес, уникати сірої буденності, я практикую різні типи уроків: комбіновані уроки, лекції, уроки - семінари, уроки - заліки, урок захисту знань, умінь і навичок, уроки – екскурсії, музейні уроки та інші. Для зацікавлення учнів використовую історичні кросворди, ребуси, загадки, проводжу історичні вікторини та конкурси. Це значно стимулює інтерес до предмету.

Неможливо уявити собі школу без творчого вчителя, а вчителя, у свою чергу, без нестандартних, інноваційних уроків. Нестандартні уроки є тією нетрадиційною формою навчання і засвоєння знань, що зробила заявку на реалізацію у вчительській практиці нової педагогічної технології, зокрема, перехід на 12-бальну систему оцінювання.

Література

1. Варава О.М. Наш край у 20— 30-х рр. ХХ ст. Урок-меморіал у народному історико-етнографічному музеї гімназії // Історія та правознавство. — 2007. — № 6. — С. 17—19.
2. Віртуальні екскурсії баварськими замками // [http:// www.dw-world.de/dw/article/0,2144,3048745,00.html](http://www.dw-world.de/dw/article/0,2144,3048745,00.html) .2010 .
3. Гришина Т.В. Освітня технологія як професійний пріоритет учителя. — Х.: Основа, 2003. — С. 45-49.
4. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти // Історія в школах України. — 2004. - № 2. - С. 3.
5. Дерхо В. Подорож по середньовічному Києву // Історія в школі. — 2007. — № 11—2. — С. 33-46;
6. Десятов Д. Методичні прийоми роботи з портретом // Історія в школі. — 2007. — № 6. — С. 4—7.
7. Жерносек І.П. Науково-методична робота в загальноосвітній школі. — К.: ІЗМН, 2009.
8. Житник Б.О. Методичний порадник: форми і методи навчання. — Х.: Основа, 2005.
9. Закон України «Про музеї та музейну справу» // Урядовий кур'єр. — 1995. — 17 серпня. — С. 8.
10. Музеи Украины // [http:// prostir.museum/pages/ua/about](http://prostir.museum/pages/ua/about). - 2010
11. Михайлів Т.В., Туріщева Л.В. та ін. Нестандартні форми уроків. — Х., 2006. — С. 17.
12. Масол Л. Виховний потенціал мистецтва — джерело освітніх інновацій // Мистецтво та освіта. — 2009. - № 1. - С. 2-5.
- 13.Новиков О., Коваль Н. Екскурсія по караїмській кенасі. Матеріали до уроку-подорожі. Історія рідного краю // Історія в школах України. — 2009. — № 7. — С. 53—55;

14. Опитування щодо практики викладання громадянської освіти в рамках проекту «Громадянська освіта — Україна» // Вчимося бути громадянами. — 2008. - № 4. - С. 16.
15. Павлютенков Є.М., Крижко В.В. Організація методичної роботи. — Х.: Основа, 2009.
16. Пометун О., Фрейман Г. Методика навчання історії в школі. — К., 2009. — С. 171 - 172.
17. Український музей при навчальному закладі: історія і сучасність // Матеріали обласної науково-методичної конференції. — Кіровоград: Вид-во КОППО ім. Василя Сухомлинського, 2008.
18. Роль музеїв у культурному просторі України й світу: стан, проблеми, перспективи розвитку музейної галузі // Збірник матеріалів загальноукраїнської наукової конференції з проблем музеєзнавства. — Вип. 11. — Д.: АРТ-ПРЕС, 2009.
19. Стрельник М. Як би ми жили у Київській Русі (Язичницькі та християнські пам'ятки населення українських земель другої половини I тисячоліття— XIII ст. у колекції Національного музею історії України) // Історія в школах України. — 2009. — № 5. — С. 53—55;
20. Матеріали до уроків із використанням елементів музейної педагогіки у 5-11 класах: За матеріалами проекту «Школа і музей: працюємо разом» / За ред. О.Карманова (наук, ред.), А.Цибка (відп. ред.). — Л., 2010.

Автор посібника: Сидорчук Н.М., учитель історії Голубнівській загальноосвітньої школи I-III ступенів Березнівського району